

PAVEL STRANJ

KANALSKA DOLINA

Kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva

1. Geografski oris

Kanalska dolina je 23 kilometrov dolga alpska dolina, postavljena v smeri vzhod-zahod, vzdolž tektonske prelomnice, med Pontabljem (Pontebba) in Trbiško kotlino (Conca di Tarvisio), ki tvori naravno križišče. Tu se dolina cepi v tri nadaljne smeri: 1. proti severu, skozi prelaz Vrata (it. Coccau, nem.Thori, 669 m nadm. višine), proti Beljaku, v ziljsko in dravsko dolino; 2. na vzhodu skozi prehod Rateče (it.Fusine in Valromana, 854 m) v dolino Save ter 3. proti jugu, kjer iz rabeljske doline pelje pot preko prelaza Predel (it. Predil, 1.154 m) v dolino Soče. Rabeljska dolina se sicer nadaljuje do Nevejskega sedla (starejši sl.naziv: Na žlebeh, it.Sella Nevea, 1.190 m) od koder je možen prehod po reklanski dolini do Kluz (Chiusaforte) v Železno dolino (Canale del Ferro), ki povezuje Pontabelj s Furlansko nižino.

Dno Kanalske doline je do en kilometer široko in doseže najvišjo točko na razvodju pri Žabnicah (it.:Camporosso in Valcanale, nem:Seifnitz, 813 m), ki loči jadransko in podonavsko porečje. Tod je potekal že v davnini eden najugodnejših prehodov skozi Vzhodne Alpe - rimska postaja Larix, ki je domnevno stala na razvodju, je označena že na Tabuli Peutingeriani, ki izhaja iz II.st. po Kristusu.

Severno, nad dolino se dvigajo Karnijske Alpe. Nad Pontabljem, na Mokrinah (it.Passo Pramollo, nem. Nassfeld, 1539 m) je prehod na avstrijsko pobočje. Južno steno doline pa tvorijo Julijske Alpe, v katere se zajeda le nekaj krajših dolin: Zajzera (it. Saisera), pod Višarjami (Monte Lussari, 1766 m) in dolina Belopeških jezer (Laghi di Fusine) pod Mangartom.

2. Opis poselitve in etničnih razmer

Za strateško ali gospodarsko pomembna obmejna področja je značilno, da obstajajo različne ocene o njihovi etnogenezi. Tako je tudi glede Kanalske doline, zlasti kar se tiče preoblikovanja etničnih plasti v zadnjem tisočletju. Slovenski avtorji (Melik, 1954 in Grafenauer, 1946) zagovarjajo stališče, da tvorijo Slovenci, med današnjimi prebivalci doline, najstarejo plast in tega jim nihče ne more oporekati. Pavel Diakon, v Zgodovini Longobardov (IV.38) omenja "Sclavorum regio" pri Meglarjih, ki je plačevala davek čedajskemu vojvodi že pred letom 744. Večina avtorjev priznava tudi dejstvo, da je prvotni slovanski naselitveni val segal do izliva Bele (it.Fella) v Tilment (it.Tagliamento), o čemer pričajo številni slovanski toponimi razpršeni po tem območju. Naslednja točka slovenskega pogleda na kanalsko preteklost, in sicer, da so njeno prebivalstvo, do poznega srednjega veka, sestavljali skoro izključno Slovenci, ne žanje več enakega soglasja pri italijanskih in nemških avtorjih.

Iz nespornih zgodovinskih dejstev o pojavu novih naselbin ter o njihovih prebivalcih, so nastale sporne razlage o etničnem značaju tega prebivalstva. Zlasti Steinicke ugovarja teoriji o prvotni prevladi slovenskega prebivalstva. Prvotna slovanska poselitev se je po mnenju tega avtorja, izražala le preko

redke, pastirsko osnovane poselitve. " V 10. stoletju naj bi ne bilo na tem območju nikakršne enotne sestave prebivalstva. Slovenskim in bavarskim priseljencem se je dodalo tudi nekaj Furlanov" (1984, str.27). Za to stališče se Steinicke opira na G. Biasuttija, ki pa v omenjenem besedilu (Tarvisiano e Valcanale, ieri e oggi, Benetke, 1972, str.153) izraža le zelo previdne, nejasne in z nobenim dokumentom podprte hipoteze. Steinicke gre še bolj daleč v zanikanju kakršne koli avtonomne in strukturirane slovenske poselitve v dolini, ko trdi: "Ni verjetno, da bi v dolini nastala naselja predno je prišla v vplivno sfero bamberškega gospostva(...). Tlorisi kanalskih vasi razodevajo načrtnost; gre za obcestne vasi s polji v sklenjenih progah slovanski način poselitve, pa se je izražal v gručastih naseljih" (str.27). Ne bi se spuščal v podrobnosti te veje agrarne zgodovine, a jasno je, da navedene trditve veljajo za čas, ko se je začelo krčenje gozda, Alpski Slovani, pa naj bi prišli že prej. Prišlo je torej do nekega premika v tistem pastirsko-obdelovalnem kontinuumu (Glej prilogo v B.Škrli, Ljudstva brez kovin, Ljubljana, 1962), ki ga lahko projeciramo tudi na tedanjo slovensko gospodarsko strukturo. Vsak družbeno-gospodarski prehod pa se je gotovo izrazil tudi z oblikovanjem nove poselitvene podobe. Podobne spremembe so se vršile tudi ob drugih pomembnejših gospodarskih mejnikih. A predno gremo globlje v pretres različnih stališč, pogledimo najprej soglasno priznana dejstva. Leta 1091 se je začela gradnja benediktinske opatije v Mužacu, ki jo moramo obravnavati v širšem okviru vloge, ki so jih imele podobne benediktinske ustanove v celotnem alpskem loku. Na drugem pobočju Alp je v istem obdobju nastal samostan v Podkloštru in obe središči sta postali bistveni postojanki za promet na relaciji Humin - Beljak. Opatija v Mužcu (Moggio) je bila dovršena leta 1119 in je gotovo imela pomembno vlogo tudi pri novejši poselitveni zgodovini Kanalske in še bolj, Železne doline. V 13. st. je, na primer, že omenjena izraba planinske paše pod Montažem. Leta 1007 je cesar daroval svoje posesti v Kanalski dolini Bamberškim škofom, ki so odslej tu izvajali posvetno oblast, kajti cerkvena oblast je ostajala Ogleju. Ob začetku bamberške oblasti, kaže, da je v gornjem koncu doline obstajalo le nekaj naselji: Žabnice, Ukve in menda Lipalja vas. Žabnice se prvič omenjajo leta 1106, ko je ustanovljena župnija. Ta prafara je nato ostala edino cerkveno središče do leta 1399, ko je prvič omenjen Trbiž. Kaže, da je sprva dalo zelo močan impulz za razvoj Trbiža romansko prebivalstvo (Furlani in Benečani). Prvi dokument, ki omenja naselje se nanaša ravno na zahtevo tamkajšnjega furlanskega prebivalstva, da dobi cerkev, ker je do Žabnic predaleč in ker se tam rabi le slovenščina. V začetku 15. stoletja se je tja premaknilo veliko nemških priseljencev, ki so razmeroma hitro prevladali nad Romani. Na podlagi priimkov v urbarjih je Biasutti ocenil, da je leta 1595 v trgu bilo le še za tretjino romanskega prebivalstva. Z nadaljnim izgubljanjem vpliva beneške republike, se je ta delež postopoma še zmanjšal. Ukve se prvič omenjajo leta 1260, leta 1326, pa je tudi tu že omenjena uporaba planine. Nekaj časa je tu deloval rudnik železove rude, opuščen po II.svetovni vojni. Med prva naselja v dolini gre prišteti tudi Lipaljo vas (kot slovenska oblika obstaja tudi Djepalja vas, (it. Laglesie - S.Leopoldo), omenjena med 1106 in 1139. Pontabelj (obstaja še druga sl.oblika Tablja, it.Pontebba) je prvič omenjen leta 1184. Treba je razlikovati med italijansko in habsburško polovico naselja. Italijanska je bila znana kot Pontebba, avstrijska, pa kot Pontebba Nuova. Še leta 1611 se ta del omenja kot "Windish Pontafel", leta 1673, pa se pojavi naziv "Deutsch Pontafel", kar verjetno ni brez zveze s spremembami etničnega značaja tega naselja. Na to se očitno navezuje B.

Grafenauer, ko meni, da je Pontabelj postal povsem nemško naselje šele sredi 17. stoletja. Za italijansko Pontebbo je znan tudi naziv "Walsch Pontafel". Sv.Katarina (it. S.Caterina) se prvič omenja leta 1230, v zvezi z njenimi toplicami. Lužnice (it. Bagni di Lusnizza) se pojavijo v XIV. st. Rute (nem. Greuth, it. Rutte) je prvič omenjena leta 1483, ko je že obstajala tudi Kokova. Med naselji, ki so nastala na osnovi fužinarstva, je bila tudi Bela Peč. Omenja se v začetku 15. st. ko so Celjski grofje dali pobudo za fužinarstvo. Leta 1456 je naselje prešlo pod Habsburžane in z dotokom nove delovne sile je nemški element prevladal nad slovensko osnovo. Izpričana je tudi prisotnost furlanskih delavcev. Iz Steinickejevega dela izhaja hipoteza (str.30), da je usodni udarec za obstoj romanske etnične skupnosti lahko prišel leta 1675, ko je škofija predala Habsburžanom glavino svoje posesti v dolini. Glavna gospodarska podjetja so ostala v rokah nemško govorečih podjetnikov, medtem, ko so Romani povsem izgubili svoje politično zaledje. Naborjet (it. Malborghetto, nem. Malborgeth) naj bi po Bonettiju obstajal že l.1200. Sprva se je imenoval Bomborghetto, po nadrejeni škofiji, a po katastrofalnem požaru leta 1354 se je naselje preimenovalo v Malborghetto. V njem naj bi sprva imeli prevlado italijanski priseljenci; tu in v Trbižu so verjetno prav oni zgradili prve plavže. Tudi razvoj Ovčje vasi postavljajo nekateri avtorji v zvezo z vzponom fužinarstva. Kot zadnja naselbina, po vrstnem redu nastanka, je na splošno naveden Rabelj (nem. Raibl, it. Cave del Predil), omenjen, ob začetku modernega izkoriščanja rudnika svinčene in cinove rude, okoli leta 1450.

Kaže da je bilo dejansko železarstvo tista dejavnost, ki je dala najpomembnejši impulz dolinskemu gospodarstvu za njen razvoj. Plavži so v daljših ali krajših razdobjih delovali v Lipalji vasi, Lužnici, Sv.Katarini, Beli peči, Naborjetu, Ovčji vasi in Trbižu; rudniki pa v Ukvah in Rablju. Ni čudno če je prebivalstvo naraščalo in da tega razvoja niso mogli zaustaviti ne beneški vojaški vdori (1368, 1435 in 1616), ne turški vpadi (1478, 1595-8 in 1603). Iz teh ugodnih demografskih razmer potegne Steinicke svoj zaključek: " Iz tega razvoja sta izhajala okrepljena slovenski in nemški element, iz česar so v teku stoletji, preko medsebojnega mešanja obeh etničnih skupin, morali nastati Vindišarji" (1983, str.30). Delno anticipiran, delno že prisoten, pojav Vindišarjev, se nam že tu postavlja v vsej svoji problematičnosti. Podrobneje bo o njem govora pozneje. Ob tej prvi omembi naj bo dovolj opozorilo, da Steinicke stalno govori o "medsebojnem mešanju prebivalstva", a pri tem (sicer ne prav jasno) predpostavlja, da so se v novo tvorbo stapljali le Slovenci; Nemci so ostajali Nemci, kar razodeva eno glavnih potez teorije o vindišarstvu, in sicer da gre za posebno obliko utemeljevanja "naravnega" značaja asimilacije. Steinicke, na str. 27 s stavkom "polagoma se je razvilo osem kanalskih naselbin: 1. Naborjet z Lužnico in Sv.Katarino, 2. Trbiž, 3. Pontabelj, 4. Lipalja vas, 5. Žabnice, 6. Ukve, 7. Kokova in 8. Rute", postavlja nastanek vseh teh zaselkov v isto časovno obdobje, odnosno vsaj v okvir istega procesa. Med prvimi, slovenskimi, in zadnjimi nemškimi, ni le nezanemarljiv časovni razpon, (približno 350 let), gre predvsem za izvor, ki je vezan na povsem drugačen poselitveni mehanizem. Slovenci so prišli kot obdelovalci zemlje in živinorejci, ki so te svoje dejavnosti dopolnili z gozdarstvom. Kasnejši valovi romanskega in germanskega prebivalstva pa so prišli v zvezi z neagrarnimi dejavnostmi; le ta najpoznejši nemški val je koloniziral vzhodni del trbiške kotline v agrarnem smislu. Glavno gibalo nemškega in romanskega priseljevanja je bil razvoj kovanja in predelave železove rude, ki je nato prerastlo v trgovino daljšega dometa. "Neprestano priseljevanje nemških

Korošcev, Furlanov in Benečanov, je privedlo prvotno slovensko prebivalstvo, ki je bilo povsem agrarno usmerjeno, da je končno postalo manjšina" (1983, str.28). S tem Steinicke postavlja čas, ko so Slovenci postali, ne le družbeno podrejena, ampak tudi številčno najšibkejša skupnost, že v XVI.stoletje. O umnestnosti te izjave bi se lahko razpravljalo, zlasti z vidika tedanjega dojemanja etničnih razlik, ki niso imele današnje narodnostne (in torej politične obarvanosti). Izpostavljanje razmerja manjšina-večina za tisti čas zveni, kot poudarjanje neke konfliktualnosti, ki je pogojena z današnjim percepiranjem etničnih jezikovnih razmerij, nikakor pa ne pomaga pri razumevanju tedanjih procesov.

Druga trditev, s katero italijanski in nemški avtorji, posredno redimenzionirajo težo slovensko govorečega prebivalstva Kanalske doline v prejšnjih stoletjih, je ta, da je že tedaj, na začetku moderne dobe, v dolini obstajala štirijezičnost, istočasna raba štirih jezikov. Tudi za smisel te izjave velja podobno razmišljanje kot za prejšnjo. V začetku moderne dobe je bila narodnostna struktura doline, po Bonettiju (str. 54) naslednja:

- pretežno nemška naselja: Pontabelj, Sv.Katarina, Rute, Kokova in Bela peč,
- pretežno slovenska naselja (Bonetti ne uporablja nikoli naziva "slovenski", vedno le "slovanski"): Lipalja vas, Ukve in Žabnice,
- pretežno italijanska naselja: Naborjet in Trbiž.

Steinicke se strinja s to opredelitvijo, z dodatkom, da so Romani v omenjenih dveh naseljih izgubili svoj položaj, najkasneje v teku 17. stoletja ter, da so v Ovčji vasi, Slovenci in Nemci imeli približno enako težo.

Kot bo razvidno iz pregleda popisov, se tudi slovenski avtorji v glavnem strinjajo s to sliko. Višek gospodarskega razcveta na podlagi fužinarstva in tranzitne trgovine je dolina doživela v XVI. in XVII. stoletju. Nato so učinki industrijske revolucije postopoma prodrli tudi sem in izpodkopali temelje izoblikovanega gospodarskega sistema. Z dobo gospodarske preosnove je prišla tudi doba modernih popisov prebivalstva, ki je beležila stalno padanje slovenskega prebivalstva, do prve svetovne vojne. Sledeče, dvajset letno obdobje italijanizacije, je doseglo v Kanalski dolini višek z italijansko nemškim dogovorom z dne 21. oktobra 1939, s katerim naj bi obe državi dokončno in temeljito rešili vprašanje nemških jezikovnih skupin v Italiji; nemško govoreče prebivalstvo naj bi optiralo za eno ali drugo državo in kdor bi izbral Nemčijo, naj bi se tja tudi izselil. Opcije so bile za Kanalsko dolino, v manjši meri, a nič manj boleče, kot za Južno Tirolsko, etnična katastrofa za nemško manjšino. Katastrofa je oplazila tudi Slovence in etnična slika doline se je dokončno in bistveno spremenila. Avtohtono prebivalstvo je postalo skromna manjšina. Obe prizadeti manjšini, slovenska in nemška sta rabili nekaj let, da sta se ponovno, vsaj minimalno, opremili za delovanje v novih razmerah. Nemško govoreča skupnost se je v prvih povojnih letih angažirala za priključitev k Avstriji, slovenska, pa je v letih '50 začela graditi prve zametke kulturnega delovanja.

3. Spremembe upravne ureditve

Nastanek bamberskega gospostva je bil že omenjen. Leta 1759 je Bamberg dokončno predal vse svoje pravice v Kanalski dolini cesarici Mariji Tereziji. Burnejši časi so prišli ob napoleonovih vojnah. Ožina pri Naborjetu je v nekajdnevnikih bojih dokazala svojo realno strateško učinkovitost: saj je majhna skupina avstrijskih vojakov lahko dolgo in uspešno preprečevala francoski prodor. To je imelo kot posledico, da jo jo Napoleon najprej priključil Ilirski provinci (1809),

kmalu nato, pa celo Italijanskemu kraljestvu, kot Trbiški kanton, v Pasarianskem Departmaju. Leta 1814 si je Avstrija spet priključila dolino in še za sto let je ta prostor ostal nemoteno priključen na svoje tradicionalno koroško zaledje. Ta povezava je bila tako močna, da je italijanski geograf O. Marinelli sprva predlagal za dolino ime "italijanska Koroška", ki se ni uveljavilo, kot se je pozneje naziv "Trbiška" (it. Tarvisiano). Meja med Italijo in Avstrijo je potekala zelo dolgo na mostu sredi današnjega Pontablja, ki je povezoval oba bregova hudournika Studena (it. Pontebbana).

Opozoriti velja še na dejstvo, da katastrska občina Bela peč, do leta 1918, ni spadala v meje koroške dežele, ampak Kranjske. Ko se govori o Kanalski dolini pred prvo svetovno vojno je treba zato vedno biti pozorni na dejstvo, če je govorá le o tradicionalnih avstroogrskih občinah v sklopu Koroške, ali če sta upoštevani tudi ostali dve enoti, ki sta danes smatrani kot sestavni del doline: polovica današnje občine Pontebba, ki je do leta 1918 kot samostojna občina spadala v Kraljevino Italije, ter k.o. Bela peč, ki je spadala v Kranjsko. Osnovne katastrske občine avstro-ogrske Kanalske doline so pa naslednje (od zahoda proti vzhodu): 1. Pontabelj, 2. Lipalja vas, 3. Lužnica, 4. Naborjet, 5. Ukve, 6. Ovčja vas, 7. Žabnice, 8. Kokova, 9. Trbiž, 10. Rute, 10. Fličiči (ali Mali Tmin, it. Plezzut, nem. Flietschl) ter 11. Rabelj. Ob izbruhu prve svetovne vojne je Italija postavila obema vojskujočima se stranema določene pogoje, za svoj vojaški nastop. Na pogovorih v Londonu ni zahtevala cele današnje Kanalske doline, ker ni bil predviden razpad Avstro-ogrske in ker se očitno ni zdelo vzdržna zahteva, da bi se Avstriji vzelo trbiško železniško vozlišče. V formulaciji, ki je bila uporabljena ob popisu londonskega pakta je bila izražena le zahteva priti do žabniškega razvodja.

Italija je očitno bila s tem zadovoljna, kajti nad dolino ni mogla imeti nikakršnih etnično-nacionalnih zahtev. Ob popisu leta 1910 je izhajalo, da je tam le deset avstrijskih državljanov italijanskega jezika. Imela pa je lahko strateške argumente, v prvi vrsti glede "Koroških Termopil" - Naborjetske ožine, ki je dejansko, med sledečo vojno, ni uspela osvojiti. Po koncu vojne in po razpadu Avstro-ogrske je Italija razširila svoje zahteve (na današnji potek meje), ki so ji bile tudi ugodene v Saintgermanski pogodbi, z dne 10. IX. 1919. Nova državna meja je odrezala Kanalsko dolino od svojega tradicionalnega zaledja, kar je imelo vrsto posledic. Predvsem nov velik val priseljevanja romanskega prebivalstva, ki je zaradi narodnostne značilnosti dobilo privilegirani položaj v lokalni družbi. Po nastopu fašizma se je tej privilegirani dodalo še izrazito asimilacijsko podrejanje avtohtonega prebivalstva. Nova državna meja je nujno prekini-la veliko globoko zakoreninjenih odnosov med Kanalsko dolino in ostalo Koroško, predvsem pa je povsem spremenila vlogo urbanih središč Pontablja in Trbiža. Pontabelj je nenadoma izgubil svojo obmejno specifičnost; vse funkcije vezane na mejo, so se preselile v Trbiž, ki je dobil močan impulz, k razvoju, medtem, ko si Pontabelj ni nikoli več opomogel. 18. januarja 1923 je Kanalska dolina postala sestavni del videmske pokrajine in leta 1928 (v sklopu italijanske vsedržavne reforme krajevnih uprav) so bile nekdanje avstroogrske občine združene v tri nove osnovne upravne enote: Trbiž, Naborjet-Ovčja vas ter Pontabelj. Skupno meriljo 424 kvkm.

4. Jezikovna meja, popisi in ocene

Za Kanalsko dolino je pregled popisov mogoče začeti s podrobnimi rezultati uradne ankete, ki je bila izvedena leta 1846 pod vodstvom Karla von Czoerniga,

prvega direktorja, tedaj na novo ustanovljene Direkcije za administrativne statistike (Zwitter, 1936, str.45). Raziskava je imela namen ugotoviti jezikovno pripadnost civilnega, prisotnega prebivalstva in se navadno označuje kot "Czoernigova etnografska statistika".

V svojem temeljnem delu o jezikovnih popisih na Koroškem pred drugo svetovno vojno, je B. Grafenauer (Koroški zbornik, 1946) podal uvodoma tudi podroben pregled vseh predhodnih opisov slovensko-nemške jezikovne meje na Koroškem (str. 118 in sl.) Sinteza omenjenega pregleda nudi naslednjo sliko, omejeno na Kanalsko dolino:

- Czoernig, Hain in Ficker menijo, da so , leta 1846, bila povsem nemška naselja Rabelj, Mali Tmin, Trbiž z Belo pečjo, Kokovo in Rutami, kot zaokrožena celota in Naborjet.

- dve leti kasneje je Wagner potrdil istih pet "Nemških jezikovnih otokov",

- Kozler je leta 1850 označil, kot povsem nemška jedra, Naborjet in Trbiž, kot delno nemška, pa Pontabelj, Rabelj in Kokovo. Vsi ti opisi se bistveno skladajo v tem, da ne dvomijo v povsem slovenski značaj Žabnic, Ukev in Lipalje vasi. Izrecno o Kanalski dolini izraža Grafenauer (str.158) mnenje, ki se le navidezno strinja s pomisleki nekaterih drugih avtorjev: "Kanalsko dolino ni mogoče deliti z narodnostno mejo, ker je bila mozaik po narodnosti različnih krajev. Skupno je bilo v njej skoro enako število Slovencev kakor Nemcev, prideliti pa jo je treba k slovenskemu ozemlju, ki jo obdaja od vseh strani, razen na skrajnem zahodu." (Ta zadnja izjava ni točna, kajti tudi južna stranica kanalskega trikotnika meji na že romanizirano območje). Bolj naprej, v istem delu (str.189) isti avtor dodaja, da je bila Kanalska dolina "eden izmed redkih predelov zaključene celote pretežno slovenskega ozemlja Koroške, v katerih so obstajali relevantni nemški jezikovni otoki". (Drugi taki predeli so bili v občinah Velikovec, Pliberk in Guštanj).

F. Zwitter gre pri etnični oznaki tega prostora bolj globoko in, poleg zgolj geografsko-številčnih, uporablja tudi drugačne kriterije: "...nova jezikovna meja, ki je ločila slovenski del Koroške od nemškega (...) je precej ostra črta, brez pravih prehodnih pasov, le v Kanalski dolini (...) se vrstijo druga za drugo nemške in slovenske vasi, sicer pa so na jugu od jezikovne meje Nemci zastopani le v socialno močni, a številčno šibki plasti pripadnikov višjih socialnih razredov". (F.Zwitter, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja, v zborniku Koroški plebiscit, Ljubljana, 1970, str.11). Glede uradnih popisnih podatkov, predno začnemo njih pregled, moramo poudariti dejstvo, da se v Kanalski dolini ponujajo precej neobičajni pogoji komentiranja takega gradiva, kajti strokovna literatura nudi tu bogato zalogo treh precej različnih pogledov, ki izražajo naravnost in interese slovenskega, nemškega in italijanskega strokovnega sveta (v prvi vrsti zgodovinarjev in geografov). Rezultat teh razmer je precej zapleten in zgoščen konglomerat stališč, ocen in kritik.

Statistike in ocene iz dobe do prve svetovne vojne

Czoernigov jezikovni "pra-popis" je bil izveden po katastrskih občinah tako, da so bile preštete hiše, njihovi prebivalci ter njihova jezikovna pripadnost. Posamezniki izven sklenjenih naselij niso bili upoštevani, naselja sama pa so bila opredeljena po naslednjih kategorijah: 1.slovenska, 2. slovensko-nemško-kranjska, 3.slovensko-nemška, 4.nemško-slovenska in 5.nemška. V Kanalski dolini, ki se je v glavnem krila s sodnim okrajem Trbiž (in torej brez Bele peči in

italijanske Pontebbe) so bila opredeljena kot slovenska že omenjena naselja: Lipalja vas, Ukve in Žabnice; kot nemška pa Pontabelj, Naborjet in Trbiž. Vmesnih, delnih opredelitev ni bilo, manjši zaselki, pa so bili šteti skupaj z večjimi (Posamezniki pripadajoči jezikovni skupini A v naseljih, z močno večino jezikovne skupine B, niso bili upoštevani). Czoernigove podatke je Grafenauer kritično pretresel in na podlagi dodatnega gradiva, najdenega v Kozlerjevi zapuščini, vnesel dva popravka: v Trbižu (in okolici) je upošteval 300 Slovencev več, v škodo Nemcem. v Naborjetu pa še 100 Slovencev več, ravno tako, na račun Nemcev. Po popravkih je dobljena tabela naslednja:

Czoernigova statistika 1846 in Grafenauerjevi popravki 1946

Občina	Slovenci	Nemci	Skupaj
Ukve.....	1.181	—	1.181
Žabnice.....	958	—	958
Trbiž.....	300	2.013	2.313
Naborjet.....	100	648	748
Lipalja vas....	419	—	419
Pontabelj.....	—	520	520
Skupaj.....	2.958	3.181	6.139

Vrednosti 300 za Slovence v Trbižu in 100 za Slovence v Naborjetu predstavljajo Grafenauerjeve posege v originalno tabelo. Popravek za Naborjet se nanaša na Slovence v naselju Lužice, popravek za Trbiž, pa na Slovence v naseljih Rabelj in Trbiž. Brez njih je končni Czoernigov izid 2.558 Slovencev in 3.581 Nemcev. V slovenskih virih, a ne samo v slovenskih, pogostoma najdemo Grafenauerjevo predelano varianto navedeno kot da je to originalna Czoernigova tabela. Tako tudi v Valussiju (1974, str.100) in v Steinickeju (1984, str.31), čeprav oba navajata v opombah originalno Czoernigovo monografijo. Po našem mnenju je Grafenauerjev poseg upravičen in tudi dovolj utemeljen. Dejstvo, da je v popisih od leta 1860 do 1910 število "deklariranih" Slovencev v Lužicah nihalo med 0 in 13, torej od 0 do 10 % celotnega prebivalstva, ter dejstvo, da je M.Potočnik leta 1909 zapisal, da so Lužice "močno ponemčene" ni dovolj, da bi zavračali Grafenauerjev popravek. Osnovno vprašanje je kakšno zanesljivost imajo na Koroškem uradni avstrijski popisi iz časa pred prvo svetovno vojno. Grafenauer o tem nima dvoma, ko pravi, da "posamezni konkretni podatki kažejo, da je bila uradna jezikovna statistika na slovenskem Koroškem samo velik falzifikat" (1946, str.179). Tako ostro oceno takoj utemelji z več dokazi in primeri, ko drugi uradni podatki (šolski, cerkveni ali volilni), manj izpostavljeni politični manipulaciji, dokazujejo neverodostojnost popisov. Kljub vsem dvomom v zanesljivost uradne statistike, pa Grafenauer ne zanika dejstva, da je na Koroškem germanizacija, in torej asimilacija Slovencev, obstajala in tudi občutno napredovala. Grafenauer je manj prepričljiv, ko skuša dokazati nezanesljivost podatkov popisa 1880 na podlagi podatkov popisa 1890. Vsaj v primeru Kanalske doline se ne more nekritično sprejeti njegove trditve, da povsod, kjer za leto 1890 najdemo več Slovencev, kot za leto 1880, je to novo vrednost treba vzeti kot popravek prejšnje, češ, da "je bilo pri danih razmerah izključeno, da bi si Slovenci spet mogli osvojiti kraje, ki bi jih bili že v resnici popolnoma ali na pol izgubili" (str.180). Dejstvo je, da največje razlike najdemo pri naseljih, ki so rudarskega značaja ali v trgih, vsekakor ne v agrarnem okolju, kjer bi navedena trditev povsem veljala. Kot je znano so rudniki beležili visoko in naglo fluktuacijo vsaj dela delovne sile, tudi iz oddaljenih pokrajin. Mesta in trgi,

pa so doživljali ravno v tistem času precejšen priliv novega prebivalstva, ki je zapuščalo njihovo agrarno zaledje. Asimilacija teh priseljencev je potekala po drugačnem ključu, kot ponemčevanje slovenskega krajevnega prebivalstva, ki je bilo še vključeno v svoje tradicionalno agrarno okolje. Grafenauerjeva kritika je učinkovitejša, ko uporabi cerkevne šematizme, ki so vsebovali tudi navedbo narodnostne značilnosti posameznih župnij. Za dekanijo Trbiž navaja naslednje cerkvene podatke:

leto	slovenske župnije	slovensko-nemške ž.	nemško-slov. ž.	nemške župnije	Skupaj
1880	3.155	---	---	3.825	6.980
1890	3.405	---	---	4.267	7.672
1900	3.312	---	900	4.050	8.262
1910	2.924	---	900	4.034	7.858

Za "slovenske župnije" v letih 1880 in 1890, je Grafenauer postavil hipotezo, da so vključevale po 5 % Nemcev, v letih 1900 in 1910, pa po 10 %. "Nemško-slovenske" naj bi vključevale po eno tretjino Nemcev in "nemške" po 10 % Slovencev. S preračunavo po tem ključu nam tabela nudi naslednji rezultat (preračunavo za samo Kanalsko dolino je izvedel P.Stranj):

leto	PRERAČUNAVA ŠEMATIZMOV			PO POPISIH		RAZLIKA v abs. št.	
	Slovenci	Nemci	Skupaj %	Slov. %	Št.Slov. %		
1880	3.377	3.603	6.980	48,4	2.482	35,6	895
1890	3.662	4.010	7.672	47,7	2.487	32,4	1.275
1900	3.686	4.576	8.262	44,6	2.160	26,1	1.526
1910	1.335	4.523	7.850	42,44	1.682	21,4	1.653

Tudi ta tabela, kot prejšnja, ne upošteva Bele peči in italijanske Pontebbe, zato ni povsem primerljiva z obsegom treh današnjih kanalskih občin. Primerljivost se lahko doseže z ustrezno uporabo podatkov, ki so navedeni v priloženih tabelah. Vendar nam že navedeni podatki pričajo, da je nazadovanje slovenskega prebivalstva dejansko obstajalo, "a v manjši meri, ki ni tako neverjetna" (Grafenauer, str.185). In k temu še en Grafenauerjev citat: "Ob popisu leta 1880 ponemčevanje še ni imelo uspeha, ki ga izkazuje uradno štetje (...), a osnovna smer razvoja se je odločila že v drugi polovici 19.st.". Drugje, v istem delu (str. 185), Grafenauer postavlja okrepitev nemškega pritiska proti jugu v zvezo s porazom, ki ga je Avstrija doživela leta 1866, ko je ostala odrezana od severno nemških pristanišč. Na jugu, med nemško jezikovno mejo in morjem, pa so živeli Slovenci. K tej tabeli lahko dodamo še metodološko razmišljanje. Pretvarjanje kvalitativnih ocen v točne, kvantitativne, se ne more izogniti precejšnjemu tveganju. Ker ne poznamo mere zanesljivosti izvorne opredelitve podatkov, ne moremo niti določiti predvidljive napake naknadne predelave. Oseba, ki je oblikovala kvalitativno oceno in oseba, ki jo je pretvorila v kvantitativno, sta živeli v različnem času in izhajali iz drugačnih vzgibov. Čeprav Grafenauerjev ključ pretvorbe izhaja iz zelo logičnega sklepanja, kateremu tudi danes ni kaj oporekati, se razmišljanje o smislu tovrstnih metod in podatkov, lahko razvije tudi v drugačno smer, izven ožje statistične dimenzije. Razlika med uradnim popisom in cerkveno oceno, ki se je naslanjala na neposredno poznavanje razmer, nudi nekaj več, kot zgolj oceno o stopnji zanesljivosti državnega

statistike. Če poskusimo spremeniti zorni kot opazovanja in nekako "obrniti ogledalo", si dobljeno razliko lahko predstavljamo tudi kot mero stiske, v kateri se je nahajalo prizadeto prebivalstvo. Na eni strani so delovale razumljive težnje po socialnem vzponu, ki je bil možen predvsem preko vključevanja v oblastveno sfero nemškega jezika, na drugi strani, pa je delovala tudi čustvena navezanost na svojo izvorno kulturno izročilo, ki ga je bilo verjetno najteže zbrisati ravno v verskem življenju. V procesu asimilacije doživlja posameznik bolj ali manj izrazito razdvojenost (M. Jurič, 1988, str. 153-188) in razkorak podatkov iz obeh virov lahko nakazuje tudi to napetost. Gre za intenzivnost asimilaciji naklonjenih razmer v tistem prostoru in času. Različne podatke lahko torej beremo tudi kot izraz različnih obnašanj v različnih situacijskih kontekstih, kar ne izključuje možnosti drugačnih (birokratskih) pogojevanj popisnih izidov. Mere, smeri in sploh značaj nemškega nacionalnega pritiska na Koroškem, so se spremenile ob prehodu v XX. stoletje. "Pri uradnem štetju 1900, ki se je vršilo že v času močnega porasta vsenemškega gibanja v monarhiji in ostrih nacionalnih sporov med Nemci in Slovani, je postal nemški pritisk v deželi že tako močan, da je dosegel padec Slovencev v občinah, kamor se je pritisk osredotočil, popolnoma neverjetno mero. (...) Pri svojem pritisku pri štetju, (...) pa so Nemci začeli nastopati metodično. Vsaj v rezultatih uradnega štetja so nameravali okrepiti nemške položaje okrog Celovca ter predvsem razbiti slovensko ozemlje na Koroškem v več med seboj ločenih delov. (...) Črta Beljak-Podklošter-Trbiž, naj bi odrezala močne slovenske postojanke v Ziljski in Kanalski dolini" (Grafenauer, str. 189). Naravne pregrade, ki so ožale stik kanalskih Slovencev s koroškimi in kranjskimi narodnim zaledjem, na nekaj ozkih prehodov, so olajševale procese izolacije, a glavno gibalno asimilacije je nedvomno ostajalo v družbeno-gospodarskem in politično-kulturnem dominantnem položaju nemške etnične skupine in njenega širšega državnega zaledja. Germanizacija tega prostora je imela torej, po Grafenauerjevem mnenju, jasna izhodišča in cilje, njen pritisk pa je dosegel najvišjo stopnjo ob popisu leta 1910. "Skupno število Slovencev v deželi je celo padlo za 9,1% (...). Zlasti močan je bil ta padec v Kanalski dolini (Lipalja vas za 8,5 %, Ukve za 20 %, Žabnice za 22 %)".

Istočasno je "padel" tudi Podklošter (38% Slovencev manj) s čimer je bila Zilja "odrezana" od ostale slovenske Koroške. Nemško prebivalstvo je na tem področju dejansko naglo napredovalo (glej tab.17). Med leti 1880 in 1910 je v "stari" Kanalski dolini legalno prebivalstvo prešlo od 7.996 na 8.614, s prirastkom 618. Število nemškega prebivalstva je istočasno naraslo za 1.605 enot; slovensko prebivalstvo pa je vzporedno padlo za 800 enot. Vse to seveda na podlagi uradnih popisov. Ta proces je potekal vzporedno z velikimi deli za gradnjo železniškega omrežja, novih industrijskih jeder in z razvojem turizma. Asimilacija je prodirala po prostorskih smernicah, ki so jih določale prometnice in torej privilegirane smeri uveljavljanje nemškega kapitala. V takih pogojih je jasno, da je slovenska etnična skupnost v strateško-prometno pomembni Kanalski dolini, v času, ko je bil slovenski kapital še nepomemben, doživela globoke spremembe. Podobno, kot za Tržaško pokrajino, tudi za Koroško obstaja za leto 1910 alternativa uradnemu popisu. Na Tržaškem so Slovenci dosegli, da je država sama revidirala popis, na Koroškem, kjer ni bilo takšnih perspektiv, pa so Slovenci kar sami izvedli svoj popis. Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem je izvedlo to prvo zasebno štetje (ki je dobilo tudi ime "slovenski narodni kataster"). Za metodo in vzdušje v katerem je to štetje potekalo naj bo dovolj opozorilo, da so bili šteti "Slovenci po

rojstvu", torej tudi tisti, ki doma niso več govorili slovensko. Rezultat tega popisa, za sodni okraj Trbiž (torej še vedno brez Bele peči ter brez italijanske Pontebbe) je sledeč: 3.464 Nemcev ter 3.379 Slovencev, kar pomeni 49,38 % celote. Za celo Koroško je ta popis dal 32,4 % več Slovencev, kot uradni popis.

Kot dodatno gradivo, ki lahko prispeva k stvarnejši oceni razvoja narodnostnih razmer v Kanalski dolini pred prvo svetovno vojno so tu navedeni še podatki o tamkajšnjih članih celovške Mohorjeve družbe. Gre za pokazatelj, ki izpričuje precej visok prag narodnostne zavesti, kajti članstvo ni zagotavljalo le slovenske knjige, ampak prav gotovo tudi neko narodnostno oznako, ki se je v razmerah narodnostnega konflikta, mnogi izogibajo. Zato podatki v priloženi tabeli ne smejo predstavljati neko novo varianto kvantitativnega popisa Slovencev v Kanalski dolini, ampak predvsem fluktuacije v tisti politični klimi, ki je bistveni predpogoj za razvoj vsake manjšine. Ta vpogled je mogoč zaradi razmeroma dolge, neprekinjene serije podatkov o članih, od leta 1861 do 1920, po večjih ozemeljskih enotah. Jasno je, da je na nihanje članstva vplivalo več faktorjev, tudi nekaj zelo subjektivnih, kot je bila lahko zamenjava vaškega učitelja, z drugačnim odnosom do slovenstva. Ti podatki, vzeti globalno, pa gotovo izražajo predvsem omenjeno klimo. Poleg popolne preglednice, ki je v prilogi, navajamo tu le sintezo po današnjih občinah, za leta v katerih so se vršili popisi:

Občina / Leto:	1880	1890	1900	1910
Trbiž.....	32	45	115	106
Naborjet.....	15	53	44	45
Pontabelj.....	19	15	17	6
Skupaj	66	113	176	157

Višek je bil dosežen leta 1899 z 275 člani v celi dolini. V današnji občini Trbiž, če zanemarimo kolebajoče število članov v Rablju, ugotovimo, zlasti v središču občine, neprekinjeno rast, ki gre do leta 1904, nakar začne nihati in upadati.

V današnji občini Naborjet se opaža zaporedje treh ciklusov rasti in upada članstva: 1863-1880, 1881-1904 ter 1904-1917; v današnji občini Pontabelj, pa dva ciklusa: 1870-1889 ter 1889-1904. Globalno si te cikluse verjetno lahko razlagamo, kot zaporedje generacij, ki so prihajale v stik s slovensko kulturo in ki so jih razmere sproti redčile. Zlasti po letu 1904 navajajo ti podatki k hipotezi, da so korenine slovenske kulture trdneje vzdržale le v Ukvah in v Ovčji vasi - torej v naseljih, kjer je bila agrarna struktura slovenskega prebivalstva še najbolj ohranjena. Med podatke, ki bi omogočali podrobnejši opis in razumevanje razvoja omenjene "politične klime", bi gotovo spadala tudi analiza vpisov otrok v utrakvistične šole in pretres volilnih izidov slovenskih strank na tem območju; vendar podrobnejši uporabni podatki avtorju niso še dostopni. (Tudi Valussiju se zdi pomembno, da je Slovenska Ljudska stranka, leta 1890 zmagala v Lipalji vasi, Ukvah, Žabnicah in Lužnici (Valussi, 1974, str.101). K tem podatkom spada še nekaj ugotovitev o pomenu vere za ohranitev slovenskega jezika in kulture, v konkretnem primeru Kanalske doline v prejšnjem stoletju.

1. med verske dejavnike, ki so pozitivno vplivali na ohranjanje slovenstva naj omenimo najprej romarsko božjo pot na Višarje. To je bil dejavnik povezovanja in močnega stika s slovenskim zaledjem, ki je dajal znanju slovenščine tudi zelo konkretno korist. Ta najstarejša romarska pot na Slovenskem (prva cerkev, podružnica žabniške, je bila zgrajena 1360) in je ob koncu prejšnjega stoletja privabljala poprečno 20.000 romarjev letno.

2. Dolina je bila del Krške škofije (nem. Gurk) s sedežem v Celovcu, ki je upoštevala jezikovno dimenzijo vernikov in skrbela za prisotnost kaplanov, ki so obvladali jezik domačinov, tudi Slovencev.

3. Cerkev je razpolagala s kulturnimi strukturami, kakršna je bila na primer Mohorjeva družba.

4. Nekateri med slovenskimi duhovniki so bili nosilci narodno-prebujevalnih teženj. V modernem izrazoslovju, bi jim danes rekli "etnični aktivisti". V zvezi z avstrijskim obdobjem oblasti v Kanalski dolini, slovenski in nemški izvedenci radi poudarjajo, da je v tem prostoru, pred prvo svetovno vojno, le zelo malo sledov o kaki italijanski etnično-jezikovni prisotnosti. Le popis iz leta 1910 navaja 10 italijanskih državljanov v občini Pontebba, in to je vse. Grafenauer dodaja, da se je med leti 1900 in 1910 naselilo nekaj sto Italijanov, v zvezi z lesno trgovino, seveda, kot tuji državljani.

Ta odsotnost Italijanov ob tako pomembni meji, nudi zanimiv vpogled v dejansko stanje obmejnih odnosov. To skrbno preprečevanje italijanskega priseljavanja (če ni bilo določb v tem smislu, so popisni podatki gotovo krivični do Italijanov) razodeva, kot najmanj, kako velik strateški pomen je Dunaj pripisoval tem svojim južnim vratom.

Obdobje med prvo in drugo svetovno vojno

Prvi povojni italijanski popis, se je izvršil leta 1921, razmeroma kmalu po koncu vojne, ko njeni učinki niso bili še zbrisani in ko italijanske oblasti niso še izoblikovale svoje dokončne politike glede novo pridobljenih ozemelj. Te značilnosti so imele na popis verjetno, več pozitivnih, kot pa negativnih učinkov, kar se tiče njegove verodostojnosti. Glavna metodološka karakteristika tega popisa je, da pri predhodnem opredeljevanju prebivalstva na državljane in nedržavljanke (in torej na tiste za katere bodo zbrani podrobni podatki in na tiste, ki bodo le omenjeni) dobi prevladujoči pomen trenutna politična situacija. Italija si je namreč hotela, enako kot prej Avstrija, zavarovati svojo novo mejo, s tem, da je nekaterim domačim prebivalcem odklonila svoje državljanstvo in jih obravnavala kot tujce. Na prostoru današnjih treh občin Trbiž, Naborjet-Ovčja vas in Pontabelj (torej vključno z Belo pečjo, a še brez "italijanske" Pontebbe) je bilo zabeleženih 8.220 prebivalcev, med temi 1.726 "tujcev". Za 1.666 od teh je bilo priznано, da imajo svoje "običajno bivališče" v isti občini. Podroben pregled podatkov je v priloženi tabeli, tu naj opozorimo le, da je bilo na istem prostoru leta 1910 zabeleženih 8.614 prisotnih prebivalcev, vključno z 252 tujci. Za tujce iz leta 1921 obstaja tudi preglednica po "narodnosti", kar pa po italijanskem razumevanju tega izraza pomeni državljanstvo, brez vsakega etničnega prizvoka. Vendar opredelitev po "narodnosti" omogoča precej točno razporeditev tujega prebivalstva po jezikovnih skupinah, ki so navedene za legalno prebivalstvo z isto kategorijo kot svoj čas, pod Avstrijo; z občevelnim jezikom. Če Avstrijce prištejemo nemško govorečim, Jugoslovane slovensko govorečim in ostale zberemo posebej, dobimo naslednjo sliko, ki jo takoj primerjamo z ono iz leta 1910:

Jezik. skupina	popis 1910	popis 1921
Italijani.....	10	1.207
Slovenci.....	1.682	1.396 (brez tujcev 1.101)
Nemci.....	6.447	5.511 (brez tujcev 4.186)
tujci.....	252	106
drugi.....	233	
Skupaj.....	8.614	8.220

Popis beleži padec števila Slovencev za 286 enot (17,0 %) in padec števila Nemcev za 936 enot (14,5 %), skupno 1,222 enot, kar skoro popolnoma soupada z novo italijansko prisotnostjo. Globalni padec prebivalstva za 394 enot se krije z izginotjem približno enakega števila "tujcev" in "drugih", ki so skupaj znašali v avstrijskem popisu 485 enot. Vse kaže, da gre za precej značilen primer povojne "transfuzije" prebivalstva na nekem območju. Če postavimo hipotezo, da Slovenci ne bi imeli sedaj več razlogov za zanikanje svoje istovetnosti, kot so jih imeli deset let prej, in da torej navedene vrednosti držijo, ostane rezultat, da se je izselilo približno 1.200 domačinov. Bonetti navaja za to gibanje vrednost 1.700, ker je verjetno menil, da za tujce ni bilo druge perspektive, kot izselitev in da je zato njihovo število glavni vir izselitve. O verodostojnosti te hipoteze nismo zasledili podatkov. Nekoliko čuden je prikaz tega popisa v Valussiju in Steinickeju. Valussi na strani 102 svojega dela (1976) objavlja tabelo z naslovom "Rezidenčno prebivalstvo Kanalske doline po občevalnem jeziku 1.12.1921", ki pa ne ustreza italijanskim uradnim podatkom. Pri naselju Trbiž najdemo v Valussiju 905 Nemcev več, kot v uradnem viru, v Ukvah pa 415 več tujcev. Ti dve vrednosti, skupaj z dvema manjšima napakama (v Pontablju 352 Nemcev, namesto 353 in ravno tam 6 Slovencev namesto 1.) in z ostalimi vrednostmi, ki ustrezajo originalu, dajejo skupno vsoto 8.884 prebivalcev, kar je za 664 enot več, kot v italijanskem izvornem gradivu. Te razlike v tekstu niso utemeljene. Steinicke za leto 1921 enostavno prevzema Valussijevo tabelo z napakami vred (str.35), kateri doda Veiterjevo oceno objavljeno leta 1961. Citati iz Veiterjevega dela (ki mi ni bilo dostopno v originalu) vzbujajo nekaj pomislov. Steinicke pravi, da je Veiter "ocenil" delež posameznih narodnosti med tujci, medtem, ko objavljeni uradni italijanski podatki o popisu že eksplicitno vsebujejo to opredelitev (Veitrjeve "ocene" so za 3 % višje od uradnih). Na koncu str. 35, Steinicke navaja mnenje, v katerem se nenadoma spet pojavi za Slovence naziv Vindišarji, ki je očitno povzet iz Veiterjevega dela. Navedeno menje je naslednje: " Glede na to, da je zapisovanje uradnega jezika potekalo po uradni poti in da je bil nemški jezik skupno premoženje vseh kanalskih Slovencev, je možno, da je število Vindišarjev v posameznih naseljih bilo zamenjano v korist Nemcev", torej, da je bilo Slovencev več, kot jih navajajo Italijani. Veiter je, trideset let prej, objavil še drugo oceno o popisu leta 1921 v Kanalski dolini.

Tudi to delo je upoštevano le po Steinickejevem citiranju. (T.V.:Die Südost-deutsche Volksgruppe, 1933). Po tej oceni, naj bi bilo v dolini, brez vojaštva: 900 Italijanov (11%), 5.000 Nemcev (63%) in 1.650 Slovencev (26%). Najmočnejša romanska naselja naj bi postala takrat Pontabelj (s 45 % Romanov) in Trbiž (15%), medtem, ko naj bi drugod delež Italianov in Furlanov skupaj nikjer ne presegal 10 %. Razmerje med domačini in priseljenci naj bi znašala 86:14, kar je dajalo avtohtonemu prebivalstvu še precejšnjo tezo. Do naslednjega popisa, leta 1931 je prebivalstvo narastlo. O tedanji jezikovni

sestavi prebivalstva obstaja Paschingerjeva ocena (citirana po Steinickeju), ki navaja:

- 5.500 nemško govorečega prebivalstva, 2.000 slovensko govorečega in 1.700 italijansko govorečega, pri čemer je avtor očitno upošteval le del italijanskega prebivalstva, kajti vsota njegovih podskupin znaša 9.200, po uradnih podatkih, pa so vse tri občine skupaj šteje še 3.000 drugih prebivalcev. Za popis iz leta 1931 je bilo govora o oceni, kajti italijanska država tokrat ni vključila več v popis tudi jezikovno vprašanje. Vendar pa je v naslednjih letih ta podatek postajal za oblasti vse bolj zanimiv, da bi ocenile uspeh svoje asimilacijske politike nad "tujerodci" (allogeni) in tako preverile etnični položaj ob strateško pomembni meji. Zato je ob priliki popisa iz leta 1936 Italija izvedla vzporeden, tajen, jezikovni popis, samo na novo pridobljenih ozemljih: na Južnem Tirolskem, v Kanalski dolini, Goriški, Tržaški in Istri z Zadrom. (Doslej je o tem popisu spregovoril le en italijanski zgodovinar T.Sala, 1973; noben drug italijanski avtor, pa jih ni uporabil pri številčnih ocenah slovenske prisotnosti na njenem poselitvenem prostoru. Gradivo tega popisa je dostopno javnosti v Washingtonskem narodnem arhivu in avtorju tega dela je mikrofilme zelo prijazno posredoval prof. Sala sam.). Pregledano gradivo o tajnem jezikovnem popisu iz leta 1936 vsebuje precej razčlenb, ki imajo kot osnovno teritorialno enoto občino. V tem pregledu bo vzeta v poštev le ena tabela: Družine in njih člani; prisotno prebivalstvo po starostnih skupinah in sicer posebej tabela, ki navaja podatke za Slovence in tabela, ki navaja podatke za Nemce. (NAW T586-411). Predno razgrnemo te podatke je primerna kratka ocena o meri zanesljivosti tega popisa. Avtor tega opisa je temeljito pregledal razpoložljivo gradivo in prišel do zaključka, da so podatki kljub strogi zaupnosti izvedbe zelo nezanesljivi in da slonijo na metodološko zelo šibkih temeljih.

Za številne občine (izven Kanalske doline) je bilo možno ugotoviti očitne potvorbe (ali napake), kar gre pripisovati bodisi površnosti zadolženih funkcionarjev (verjetno predvsem občinskih tajnikov), bodisi njihovi politični gorečnosti, ker so očitno želeli ustreči nadrejenim ter jim nuditi podatke v skladu z njihovimi pričakovanji. Vrednost navedenih podatkov gre zato jemati predvsem, kot prikaz stanja, kakršnega so si zamišljale same oblasti, ali kakršnega so si pač uspele ustvariti. V najbolj optimističnem odnosu so podatki tega popisa bolj zanimivi v luči kvalitativnih podatkov (razmerji med evidentiranimi skupinami in intenzivnostjo nekaterih pojavov, zlasti mešanih zakonov), kot pa v njihovi kvantitativni vsebini. Podrobnejši pregled je v priloženih tabelah, tu navajamo le osnovne značilnosti. Popis našteje 1.155 Slovencev (leta 1921: 1.101) samo v občinah Trbiž in Naborjet ter 4.051 Nemcev (leta 1921: 4.186) v vseh treh občinah. Razlika s popisom leta 1921 je minimalna. Stabilnost števila Slovencev je treba verjetno postaviti v zvezo z velikim razmahom rudnika v Rablju, kar je pritegnilo tudi veliko slovenske delovne sile iz sosednje bovške kotline. Zanimivejša je slika glede strukture družin, ki so vsebovale "tujerodce". Ker bi temeljita obdelava tega gradiva zahtevala drugačen okvir naj tu navedemo le podatek o narodnostni sestavi "tujerodnih" družin. Na 266 družin, v obeh občinah, ki so vsebovale Slovence, jih je bilo kar 254 (95,5 %) povsem slovenskih, in le 12 mešanih. Na 1.096 družin s kakim nemškim članom je bilo razmerje podobno: 1.049 enot iz samih nemških članov, kar znaša 95,7%.

Opcije

Zgodovina je imela na zalogi za Kanalčane še drugačno narodnostno štetje. Po zbližanju med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo sta obe državi sklenili, da dokončno "razrešita" vprašanje nemških manjšin v Italiji, ki je kalilo medsebojne odnose. V ta namen je bil sklenjen sporazum 23.6.1939 (spremenjen v zakon dne 31.8.1939), ki je določal, da se "tujerodci" z opcijo odločijo za dokončno domovino: kdor je za Nemčijo se bo tja izselil, kdor bo za Italijo, bo lahko ostal in...dal mir. Sprva je bil dogovor namenjen le Južnim Tirolcem, 21.10. 1939, pa je bil razširjen tudi na "jezikovno mešano območje Trbiž", kjer so dobili možnost opcije vsi "alloglotti", torej tudi Slovenci. Med pripravami na izvedbo plebiscita je bilo, 23.6.1939, določeno tudi število upravičencev za optiranje, preko posebnega štetja. Popis je dal naslednje rezultate, ki jih primerjamo tudi z izidi posebnega popisa iz leta 1936:

Občina	POSEBNI POPIS 23.6.1939		TAJNI POPIS 1936		
	skup.preb.	upravičenci	Slov.	Nemci	Skupaj
Trbiž	6.326	3.644	497	3.182	3.679
Naborjet	1.519	1.481	658	477	1.135
Pontabelj	3.697	478	-	392	392
Skupaj	11.542	5.603	1.155	3.659	4.814

Izidi opciji so bili veren izraz političnega trenutka; zlasti velikega navdušenja za Reich in velikega nezaupanja do Italije:

za Nemčijo... 4.576 glasov

za Italijo... 337 glasov

neopredeljeni 690 glasov.

Italijanski vir, Bollettino della Soc.Geografica Italiana, iz leta 1940 (str.208) navaja nekoliko drugačno zaporedje: 4.576, 937 in 90, a očitno gre za tiskovno napako, čeprav te iste vrednosti navaja v svojem delu tudi Bonetti. Podatki o izidu se nekoliko zapletejo, če upoštevamo dejstvo, da je nezanemarljivo število oseb oddalo obe glasovnici, za Nemčijo in za Italijo. Pogoji glasovanja so morali biti precej široki, o čemer priča tudi precejšnje število neopredeljenih, ki bi, načeloma, ne smeli obstajati. Uradni podatki navajajo izide le po občinah. Valussi navaja nekaj podrobnejših podatkov: za izselitev naj bi glasovalo 90 % upravičencev v Ovčji vasi, 15 % v Žabnicah in 15 % v Lipalji vasi. Glasovanje je bilo izvedeno do konca istega leta in z letom 1940 se je začelo izseljevanje. Valussi navaja, da je do 1. aprila odšlo že 700 optantov, Steinicke, pa da se je do 31.3.1942 izselilo 2.799 oseb. Vse izselitve bi morale biti dovršene do 31.12.1942, a negativen razplet vojnih dogodkov je postavil vprašanje izseljevanja optantov na stranski tir in oblasti so ga nato opustile. Do tu so se številčne vrednosti različnih avtorjev še kar ujemale z uradnimi italijanskimi podatki, od tu dalje, pa nastane precejšnja statistična zmeda, ker Steinicke vključi v svojo razpravo, kot sprejemljivo oceno, podatek organizacije Kanaltaler Bund, ki trdi, da je v Kanalski dolini za izselitev glasovalo 8.000 oseb ter da volilnih upravičencev ni bilo 5.603, ampak 8.350. To je v bistvu Veiterjeva teza (1961), o kateri Steinecke pravi (str.40), da je verjetno najbližja resnici. Veiterjeve hipoteze (1961), slonijo na predpostavki, mimo uradnih podatkov, da je bilo leta 1939 v Kanalski dolini 6.600 Nemcev in 1.750 Slovencev, skupno torej 8.350 "tujerodcev". Od teh naj bi, po Veiterju, glasovalo za Nemčijo 6.530 (99 %)

Nemcev in 1.600 (91 %) Slovencev; skupno 8.130. Ostalih 230 upravičencev (70 Nemcev in 150 Slovencev), naj bi glasovalo za Italijo. Za nadaljni potek izseljevanja, se Steinicke še vedno opira na prej omenjena vira, ki navajata naslednjo sliko:

1. 5.700 optantov, med temi 100 Slovencev, naj bi prevzelo nemško državljanstvo in se tudi izselilo. Kar 80% teh naj bi se dokončno naselilo na Koroškem.
2. 2.300 optantov, med temi 1.500 Slovencev, je prevzelo nemško državljanstvo, a se ni izselilo;
3. 200 upravičencev ni niti prevzelo državljanstva, niti se ni izselilo.

Dejstvo, da se Slovenci v glavnem niso izselili, nima po Steinickeju nobene etnične osnove. Razlog za ta pojav je treba iskati, po njegovem, v tem, da so organizatorji transportov zanemarili to podskupino, kije sicer tvorila najbolj agrarni del prebivalstva, ki se je najtežje ločil od svoje zemlje. O prvem delu razlage ni dokazov, glede drugega pa je očitna njegova nekonsistenca: izselili so se samo Slovenci iz Ovčje vasi, ki so imeli enako agrarno podlago kot Slovenci v Ukvah ali Žabnicah. Agrarna podlaga tudi ni motila nemško govorečih prebivalcev iz agrarnega Ruta in Kokove, da bi se ne izselili.

Končni rezultat celotne tragedije z opcijami je bil ta, da so se v izpraznjene domove kanalskih Slovencev in Nemcev naselili novi romanski priseljenci. Prve prazne domove je napolnil val pretežno furlanskega porekla iz bližnjih občin, pozneje se je tem priseljencem dodal še drugi val iz bolj oddaljenih območji. Po koncu vojne je Italija dala možnost optantom, da se vrnejo, z vladnim dekretom (4.2.1948). Valussi trdi, da se je vrnilo okoli 700 optantov ("delno slovenskega porekla"), Steinicke, pa navaja le vire, ki dopuščajo kvečjemu "tri ducate" povratnikov. Italijanske oblasti so zavrnile prošnjo za vrnitev državljanstva le desetim osebam. Zanimiva je primerjava med osnovnima potezama opsijske tragedije na Južnem Tirolskem in na Trbiškem: na Južnem Tirolskem je dejansko odšlo 30 % optantov, v Kanalski dolini 71 %; na Južnem Tirolskem se jih je želelo vrniti 50 %, na Trbiškem, pa po podatkih prizadetih, le 0,5 %.

Povojne jezikovne ocene prebivalstva

Tudi za povojno obdobje obstaja vrsta ocen, ki dajejo s svojimi raznolikmi pristopi, razhajajočimi rezultati, in medsebojnimi protislovji, podobo, kako zelo je še danes živo in kontroverzno zanimanje za jezikovno strukturo tega majhnega koščka dežele Furlanije Julijske krajine. Serijo ocen začenjamo z navidezno nepomembno beležko, ki smo jo našli v arhivu Odseka za Zgodovino Narodne in Študijske Knjižnice v Trstu (mapa: demografski podatki in štetja). Na majhnem koščku papirja je zabeleženo na roko:

Trbiž, 7.5.1945
3.973 Italijanov
1.516 Slovencev
764 Nemcev
6.258

Pod črto pa še: "beležka na letečem listu je menda pok..dr. Dolharja". Morda je ta beležka v kakšni zvezi z razmišljanji o tedanjih političnih razmerah. Marsikatero politično dejanje je v negotovih, a razburkanih povojnih letih, lahko

dobivalo značaj plebiscita, ali etnično obarvane deklaracije. Med take dokumente lahko prištejemo tistega, ki ga navaja Steinicke (str.48). Po vojni je bilo zbranih v vseh vaseh, razen v Ukvah in Lipalji vasi, 1607 podpisov za priključitev Avstriji. Zadnji tak dokument je zabeležen septembra 1948, s 2.192 podpisi. Po drugi strani, ne bi bilo prav povsem zanemariti nekatere etnično-jezikovne elemente, ki so izšli iz slovenskega političnega življenja. Tu je mišljena predvsem predstavitev slovenske stranke "Slovensko ljudsko gibanje" na občinskih volitvah v Naborjetu, leta 1969 (Geografski obzornik), o katerih pravi Valussi, da je dobila povsem zanemarljivo število glasov. Tudi taki podatki lahko prispevajo k popolnejši sliki, zlasti tistega dela etnične "ledene gore", ki je pod površjem vedno opaznih pojavov, in ki jih popisi (državni ali zasebni) ne morejo zabeležiti. Med zasebnimi popisi zasluži gotovo posebno pozornost, tisti ki ga je izvedel trbiški dekanat, preko cerkvene organizacije. Ta popis omenjata tudi Valussi in Steinicke, a ga oba le bežno povzemata. V prilogi so navedeni podrobni podatki tega zanimivega štetja. V arhivu že omenjenega Odseka za Zgodovino pri NŠK v Trstu hranijo prepis tega gradiva, kjer je zabeleženo, da se stanje nanaša na Veliko noč 1950. Globalna, končna slika daje naslednje vrednosti:

Italijanov	6.369
Slovencev	1.760
Nemcev	832
Skupno	8.961

Previdno oceno o jezikovni strukturi prebivalstva najdemo tudi v Bonettiju (1960, str.91). Po opcijah, ta avtor meni, da je Nemcev še za 13 % celotnega prebivalstva, Slovencev pa 12 %. Razporeditev naj bi bila neenakomerna. V Žabnicah naj bi Nemcev bilo 37 %, Slovencev pa 8 %, v Rablju pa obratno: Slovencev 38 % in Nemcev 4 %. Največ Italijanov naj bi bilo na Kokovi in na Trbižu (93 %), Ukve predstavljajo še razmeroma strnjeno slovensko naselje, v Ovčji vasi naj bi pa prevladal nemški element in v Naborjetu italijanski. Bonetti-jeve ocene iz leta 1960 je leta 1971, nespremenjene, prevzela občina Trbiž v nekaterih svojih uradnih dokumentih. Okoli leta 1960 se je z oceno spet poskušal tudi Veiter, a njegova ocena se ne razlikuje bistveno od prejšnje: 1.895 Slovencev in 850 Nemcev. O njej je Steinicke zapisal: "Prvi točni pregled o številu Kanalčanov, za čas okoli 1960, je objavil Veiter. Skladal se je tudi v tem, da pri Slovencih gre dejansko za Vindišarje" (str.57). Žal nam originalna Veiterjeva razprava ni dostopna; njegovo kompletno tabelo objavljamo v prilogi, tu se bomo samo omejili na nekaj elementov, ki močno zmanjšujejo zaupanje v njeno natančnost. Za Ovčjo vas Veiter navaja 220, za Lipaljo vas pa 250 Slovencev (točneje Vindišarjev). Vrednosti so za Slovence spodbudne, a nevzdržne. Po uradnih podatkih popisa je celotno prebivalstvo naselja Ovčja vas štelo leta 1961 238 prebivalcev, v Lipalji vasi, pa je bilo vsega 258 prebivalcev. Pripisati prvi 92,4 % Slovencev, potem, ko je znano, da se je iz te vasi večina Slovencev izselila ob opcijah in pripisati drugi, 96,9 % Slovencev, kar ni izkazoval niti popis iz leta 1880, navaja k veliki previdnosti in nezaupljivosti glede zanesljivosti tega vira.

Povsem neverjetno oceno navaja za leto 1971 Becker (Becker, 1971), in sicer 2.495 Nemcev (22,3%) in 1.663 (14,9%) Slovencev, poleg 7.031 Italijanov in Furlanov (62,8%). Za leto 1971 je zanimiva tudi ocena Valussija, (Valussi, 1976), ki aplicira na popisne podatke iz leta 1971 odstotke, ki jih je za leto 1951 objavi

la italijanska vlada za nekatere občine. Na tej podlagi je Valussi dobil naslednje vrednosti:

občina	Slovenci	% vsega preb.
Trbiž	865	13,3 %
Naborjet	333	27,6 %
Pontabelj	70	2,3 %
Skupaj	1.268	

Na leto 1971 se nanaša še ena zanimiva ocena, ki ji sicer bodisi Steinicke kot Valussi ne pripisujeta veliko pomena, a je po našem mnenju vredna vse pozornosti. Gre za raziskavo, ki jo je izvedla študijska skupina Alpina, iz Belinzone v Švici. Ti raziskovalci so se obrnili na vse občine v deželi in jih vprašali za njih uradno oceno etnične strukture prebivalstva. S precejšnjo mero vztrajnosti, so ob drugi izdaji, leta 1975 lahko zajeli vse občine dežele, torej tudi celotno Kanalsko dolino, z naslednjimi rezultati:

Občina	Italijani		Slovenci		Nemci		Furlani		Skupaj
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	
Trbiž	1867	29	1739	27	1481	23	1352	21	6.439
Naborjet	238	20	119	10	357	30	476	30	1.190
Pontabelj	894	30	30	1	60	2	1995	67	2.9779
Skupno	2999		1888		1898		3823		10.608

Steinicke je o tej raziskavi pripomnil, da je že sama metoda zgrešena, kajti obračanje na občinske urade, ima kot učinek le to, da se Občina nato obrne na druge izvedence. Res je zgrešeno dajati določenim podatkom zgrešen pomen; enako neprimerno pa se nam zdi zanikati nekaterim podatkom vsak pomen. Pri virih, ki si jih ne oblikujemo sami, je osnovno vprašanje postopek interpretacije. Poleg tega pomisleka, navaja Steinicke še nekaj stališč o tem, kaj je treba smatrati kot sporno in kaj kot nesporno oceno. Glede Kanalske doline ponovno predlaga svoje (teoretično nedodelano) stališče o Vindišarjih: "Stoletno pomešanje slovanskih (slovenskih) in bavarskih (nemško-koroških) skupin je sprožilo nastanek mešanice prebivalstva, zaradi česar je težko, če že ne nemogoče, izpeljati neke točne razmejitve (po objektivnih kriterijih) med Slovenci in Nemci. Po preudarku, bi se lahko to nemško-vindišarsko prebivalstvo razdelilo med Slovence in Nemce (...) a togo razmejevanje med Slovenci in Nemci ne ustreza dejanskemu stanju" (str.57). K temu dodaja še ugotovitev, da statistično izpostavljanje kanalskih Slovencev krepí, čeprav v malenkostni meri slovenstvo v Italiji. Vendar Slovenci-Vindišarji imajo z ostalimi Slovenci v Italiji le malo skupnega, tudi na jezikovnem področju. "Nerazlikovanje med avtohtonimi kanalskimi Slovenci in novimi, pravimi, slovenskimi priseljenci, vodi k zgrešenim ocenam". Kot se lahko delno strinjamo z umestnostjo ločevanja med avtohtonimi kanalskimi Slovenci in novejšimi priseljenci slovenskega porekla, tako ostaja celotna zgradba teorije o Vindišarjih nesprejemljiva. Gre za to, da navedene utemeljitve tega pojma vodijo k nerešljivim protislovjem. Predvsem pa ne pojasnijo, kaj se dejansko dogaja, ob nemško-slovenskem stiku, ki naj bi povzročil nastanek te kategorije; za kakšen proces gre, kako se razvija in kako si ga lahko razlagamo. Avtor navaja enega samega avtorja, ko govori o Vindišarjih (Lessiaka, 1919). Na slovenski strani obstaja o tem argumentu bogata literatura, od

katere navedem le nekaj naslovov. (L.Ude, Teorija o Vindišarjih, Celovec-Borovlje, 1956; V.Klemenčič, Kritika uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951, 1961 in 1971 glede na slovenskomanjšino in slovenščino kot občevalni jezik Rig 7-8, 1976, str. 101-124; F.Zwitter, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja v Koroški plebiscit, Ljubljana, 1970). Pomembna je ocena, ki jo je izvedel S.Venosi, a se navadno navaja kot "Raziskava geografskega inštituta Videmske univerze", ki prikazuje stanje dne 15.12.1972. Venosijeva raziskava ima vse predpogoje za zanesljivo in podrobno štetje. Izvedba je slonela predvsem na posvetovanju z župniki, temi najgloblji poznavalci krajevnih razmer ter na sodelovanju številnih domačinov. Podrobni rezultati te raziskave so v priloženi tabeli. Tu bomo tudi za to analizo navedli le povzetek, končni izid:

Slovencev 1.268

Nemcev 530.

Valussi daje precej prostora Venosijevi raziskavi, Steinicke, pa jo komaj omenja. Na njeno mesto, kot osrednjo cenitev, ta avtor predlaga svojo raziskavo, za katero podrobno opiše metodologijo. Ta se v ničemer bistveno ne razlikuje od Venosijeve, razlika je le v tem, da uvodoma Steinicke meni, da ni smiselno ločevati slovenskega in nemškega domačega prebivalstva, končni izid njegovega dela pa je tabela, ki implicitno vsebuje delitev med Slovenci in Nemci. Njegov končni izid je, da na približno 8.900 prebivalcev s stalnim bivališčem v dolini, leta 1971, je bilo v času izvedbe raziskave (1981/1982) 895 Slovencev in 755 Nemcev. Ta podatek je predstavljen tako, da so najprej od vseh prebivalcev oddvojeni domačini, nato pa je znotraj teh ocenjen delež "Vindišarjev". Serijo ocen in popisov zaključujemo z zadnjim znanim poskusom opredelitve slovenske prisotnosti v Kanalski dolini. Vir je italijanski Senat, kjer je priloženi dokument krožil med razpravo o zaščiti slovenske manjšine. Edini znani izvod je napisan na roko, na vrhu, pa ima kot pripis oznako ISTAT - kar pomeni Italijanski državni statistični zavod in datum: 1983. Na listu je seznam občin in pri vsaki je pripisano absolutno in relativno število slovenskega prebivalstva, ocenjeno za 31.12.1983:

- za Trbiž je navedenih 606 Slovencev (10 % prebivalstva),

- za Naborjet pa 560 Slovencev (53,3 % vseh).

- občina Pontabelj ni omenjena.

Poleg teh globalnih ocenitev, ki zajemajo celotni prostor Kanalske doline, se je izoblikovalo še nekaj prostorsko bolj omejenih analiz, ki pa so ravno zaradi svoje osredotočenosti na manjši prostor zelo zanimive, saj namesto splošnih ocen, nakazujejo globljo strukturo posameznih naselji in omogočajo približevanje realnim družbenim procesom, ki oblikujejo to stvarnost. V prilogi so navedeni podrobni podatki nekaterih relevantnejših od teh raziskav: Garjup za Ukve, Steinicke za Naborjet ter Mladinski raziskovalni tabor Kanalska dolina 1986 za Žabnice. Kot zadnja tabela v prilogi je še globalni pregled vseh navedenih ocen. Iz nje izhaja, da je do leta 1939 v dolini obstajala nekaka slovensko-nemška bipolarnost, ki se je po "epizodi" opcij dokončno zaključila. Opcije so staro poselitveno strukturo doline povsem in nepovratno preoblikovale, tako da so domačine spremenile v manjšino, ki je dobila nekak značaj tujcev na lastni zemlji. Po opcijah so vsi krajevni etnični procesi bolj zapleteni, kajti poleg razlikovanja po jeziku ali po poreklu, je danes prisotna še nehomogenost po recentosti in načinu priselitve. Do druge svetovne vojne je bilo v dolini do 10 %

priseljenskega prebivalstva, z opcijami se je ta delež povečal, nenadoma, za drugih 30 %. Po drugi svetovni vojni so nadaljni procesi modernizacije, dvignili delež priseljencev še za drugih 30 %.

Bibliografija

- A. Battistella, Tarvisio e la Val Canale. Udine, 1928.
- A. Beg. Narodni kataster Koroške. Ljubljana, 1918.
- K.-B. Boekmann in drugi. Zweisprachigkeit und Identitaet. Celovec, 1988. Zlasti M. Jurič. Moški kot Jaz, ženska kot Mi. Različni načini izražanja etnične identiete. str. 153-188.
- E. Bonetti. Glisviluppi dell'insediamento nel bacino del Fella con particolare riguardo all'area linguisticamente mista. Universita' di Trieste. Trieste, 1960.
- A. Brunialti, Il Friuli orientale. Utet, Torino, 1920.
- CAI "Monte Lussari", Il tavisiano. Tolmezzo, 1956.
- G. Canestrelli, Il bacino di Camporosso in Valcanale. "In Alto", XXXVI (1925), str. 41-45.
- A. Cucagna, La vita pastorale nel bacino dell'Uqua (Val Canale) in Rivista Geografica Italiana, LIX, 1952, str. 284-289.
- F. Cusin, Il confine orientale d'Italia nell'apolitica europea del XIV e XV secolo. 2 vol., Milano, 1937.
- DeCapitani, Le miniere di Raibl, in "Le vie d'Italia", V, 1927, pag. 430-441.
- D. Di Colbertaldo, Tipi baltici tra gli slavi di Cave del Predil, in: "Universo", 1948, pag. 497 e segg.
- D. Di Colbertaldo, Il giacimento piombo-zincifero di Raibl in Friuli., Roma, 1948, S.A. Miniere e Cave del Predil.
- A. Desio, Un angolo traquillone alle Alpi Giulie; la Valbruna e il suo artefice. in "Vie d'Italia", XXX, 1924, str. 494 e segg.
- Družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek; agrarno gospodarstvo. SAZU/DZS. Ljubljana, 1970.
- M. Gariup. Valbruna-Ovčja vas. Trst, 1986.
- M. Gariup. Poseg na konferenci o manjšinah v videmski pokrajini. V Atti del convegno sulle minoranze Videm. str. 374.
- P. Goitan, La Val Canale. In "Annali dell'Universita' degli Studi di Trieste", VI, 1934, fasc. 1-2, pag. 61-132.
- M. Gortani, G. Pittoni, Montagne Friulane, lo spopolamento montano in Italia. Vol. IV (Le Alpi Venete), Roma, Istituto nazionale di Economia agraria.
- B. Grafenauer. Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes. Koroški zbornik. Ljubljana, 1946. str. 117-248.
- B. Grafenauer. Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti. SAZU. Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. Ljubljana, 1990. str. 17-29.
- B. Grafenauer. Czoerniggova etnografska statistika in njena metoda. SAZU, Razprave, Ljubljana, 1950.
- V. Klemenčič. Kritika uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951., 1961 in 1971 glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik. V Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 7-8, april 1976, str. 101 - 124.
- V. Klemenčič. Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. SAZU, Medakademijski odbor za

- preučevanje narodnih manjšin in narodnosti. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. Ljubljana, 1990. str. 31 - 45.
- A.Logar. Govor Slovencev Kanalske doline v Italiji. V Slavistični reviji, letnik 1971, str. 113-123.
- O.Marinelli, Guida del Canal del Ferro. Udine , 1894.
- O.Marinelli, Guida della Carnia e del Canal del Ferro,. Tolmezzo, 1925 (a cura di M.Gortani).
- A.Melik. Planine v Julijskih Alpah. Ljubljna 1950. SAZU.
- A.Melik. Slovenija, geografski opis, II. del, Slovenski alpski svet. Ljubljana, 1954.
- M.Michelangelo. La foresta demaniale di Fusine di Valbruna. in "L'Alpe", 1925.
- Mladinski raziskovalni tabor Kanalskadolina 1986. Gorica, 1987.
- D.Pahor. Imenoslovje Kanalske doline. Jadranski koledar, 1968, str.140-146.
- M.Pahor. Opcije v Kanalski dolini. ZČ, XLI, 1987, Št.2. Ljubljana, str. 324-238.
- Paschinger V. Das Kanaltal, Land und Leute. In: Zeit. des Deutschen und Oesterr.Alpenvereins". LXVIII (1937).s.256-267.
- G. Perusini. Documenti per la storia della Val Fella. In "Ce fas tu", XXI, 1945. pag.68.
- H.Potočnik. Vojvodina Koroška. Ljubljana, 1903.
- G.Selvi. I pascoli alpini della Val canale. In "Agricoltura Friulana", 1934, pag.45 e segg.
- E.Steinicke. Das kanaltal. Innsbruck, 1983.
- A.Trstenjak. Psihološki vidiki asimilacije SAZU, Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. Ljubljana, 1990. str. 63 0 69.
- L.Ude. Teorija o vindišarjih. Celovec, 1956.
- G.Valussi. Gli Sloveni in Italia. Trieste, 1974.
- S.Venosi, Kanalska dolina. Tipkopis, 1973.
- S.Venosi, M.Komac. Kanalska dolina/Val Canale. V Razprave in Gradivo, Št. 20. Ljubljana 1987, str. 157-183.
- F.Zwitter. Prebivalstvo na Slovenskem od srede XVIII st. do današnjih dni. Ljubljana, 1938.
- F.Zwitter. Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja. V" Koroški plebiscit" (uredili Pleterski J, L.Ude in T.Zorn). Ljubljana, 1970., str.7-16.

TABELE:

KANALSKA DOLINA

Tab: 1
 Popis leta: 1846
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Czoernigova statistika

absolutne vrednosti

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Segrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.						
Zabnice - Camporosso		958				958
Rabelj - Cave del Predil						
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau						
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio			2.313			2.313
Občina TRBIŽ		958	2.313			3.271
Ovčja Vas - Valbruna						
Ukve - Ugovizza		1.181				1.181
Naborjet - Malborghetto			748			748
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Lužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS		1.181	748			1.929
Lipalja Vas - S.Leopoldo		419				419
Pontabelj - Pontebba			520			520
avstrijska občina PONTABELJ		419	520			939
italijanska občina PONTEBBA ¹						
AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		958	2.313			3.271
NABORJET - MALBORGHETTO		1.181	748			1.929
PONTABELJ - PONTEBBA		419	520			939
CELA KANALSKA DOLINA		2.558	3.581			6.139

Opombe:

¹ - ni podatkov, v kolikor ta občina tedaj ni spadala h Koroski

KANALSKA DOLINA

Tab: 2
 Popis leta: 1846
 Prebivalstvo: prisotno s stalnim bivališčem
 Vir: Grafenaverjeva revizija Czoernigove statistike
 absolutne vrednosti

I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.						
Žabnice - Camporosso		958				958
Rabelj - Cave del Predil						
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau						
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio		300	2.013			2.313
Občina TRBIŽ		1.258	2.013			3.271

Ovčja Vas - Valbruna						
Ukve - Ugovizza		1.181				1.181
Naborjet - Malborghetto		100	648			748
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Lužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS		1.281	648			1.929

Lipalja Vas - S.Leopoldo		419				419
Pontabelj - Pontebba			520			520
avstrijska občina PONTABELJ		419	520			939
italijanska občina PONTEBBA ¹						

AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		1.258	2.013			3.271
NABORJET - MALBORGHETTO		1.281	648			1.929
PONTABELJ - PONTEBBA		419	520			939
CELA KANALSKA DOLINA		2.958	3.181			6.139

Opombe:

¹ - ni podatkov, v kolikor ta občina tedaj ni spadala h Koroški

KANALSKA DOLINA

Tab: 3
 Popis leta: 1880
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Avstroogrski uradni popis

absolutne vrednosti

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL.	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete		2	52			54
Zagrad - Sagrado		7	60			67
Koprivnik - Ortigara			71			71
Bela peč - Fusine V.		44	433		13	490
Žabnice - Camporosso		866	33	6	8	913
Rabelj - Cave del Predil		11	450		18	479
Fličiči - Plezzut			145		6	151
Kokova - Coccau		2	350		9	361
Rute - Rutte		4	445		7	456
Trbiž - Tarvisio		120	1.345	2	486	1.953
Občina TRBIŽ		1.056	3.384	8	547	4.995
Ovčja Vas - Valbruna		340	1			341
U'Ve - Ugovizza		654	20		8	682
Naborjet - Malborghetto		54	537		12	603
Kuk - Cucco			43		6	49
S. Katarina - S. Caterina		3	64		9	76
Luznice - B. di Lusnizze		9	130		27	166
Občina NABORJET - OVČJA VAS		1.060	795		62	1.917
Lipalja Vas - S. Leopoldo		366	21		13	400
Pontabelj - Pontebba			642		42	684
avstrijska občina PONTABELJ		366	663		55	1.084
italijanska občina PONTEBBA						2.063
AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANASNJIH OBCINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		1.056	3.384	8	547	4.995
NABORJET - MALBORGHETTO		1.060	795		62	1.917
PONTABELJ - PONTEBBA		366	663		55	1.084
CELA KANALSKA DOLINA		2.482	4.842	8	664	7.996

KANALSKA DOLINA

Tab: 4
 Popis leta: 1890
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Avstroogrski uradni popis

absolutne vrednosti

I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete			44			44
Zagrad - Segrado		22	50		4	76
Koprivnik - Ortigara			71			71
Bela peč - Fusine V.		74	470		19	563
Žabnice - Camporosso		806	52		1	859
Rabelj - Cave del Predil		8	494	1	28	531
Fličiči - Plezzut			153		6	159
Kokova - Coccau			386		4	390
Rute - Rutte			453		1	454
Trbiž - Tarvisio		279	1.273	1	60	1.613
Občina TRBIŽ	1.189	3.446	2	123	4.760	

Ovčja Vas - Valbruna		296	7			303
Ukve - Ugovizza		644	36		2	682
Naborjet - Malborghetto		6	482	10	7	505
Kuk - Cucco			48		4	52
S.Katarina - S.Caterina			76		4	80
Lužnice - B.di Lusnizze			124		9	133
Občina NABORJET - OVČJA VAS	946	773	10	26	1.755	

Lipalja Vas - S.Leopoldo		340	7		2	349
Pontabelj - Pontebba		12	626	18	78	734
avstrijska občina PONTABELJ	352	633	18	80	1.083	
italijanska občina PONTEBBA					2.301	

AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANASNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO	1.189	3.446	2	123	4.760	
NABORJET - MALBORGHETTO	946	773	10	26	1.755	
PONTABELJ - PONTEBBA	352	633	18	80	1.083	
CELA KANALSKA DOLINA	2.487	4.852	30	229	7.598	

KANALSKA DOLINA

Tab: 5
 Popis leta: 1900
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Avstrijski uradni popis

absolutne vrednosti

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclate			42		1	43
Zagrad - Sagrado		6	73			79
Koprivnik - Ortigara			59			59
Bela peč - Fusine V.		49	444	2	38	533
Zabnice - Camporosso		693	162		1	856
Rabelj - Cave del Predil		126 ¹	597 ²	17	80	820
Fličiči - Plezzut		1	171		9	181
Kokova - Coccau		9	448			457
Rute - Rutte		13	525		10	548
Trbiž - Tarvisio		74 ³	1.521 ⁴	5 ⁵	34	1.634
Občina TRBIŽ		971	4.042	24	173	5.210

Ovčja Vas - Valbruna		280	9		4	293
Ukve - Ugovizza		537	73			610
Naborjet - Malborghetto		44 ⁶	450	22	4	520
Kuk - Cucco		1	47		2	50
S.Katarina - S.Caterina		1	68		1	70
Lužnice - B.di Lusnizze		4	114		5	123
Občina NABORJET - OVČJA VAS		867	761	22	16	1.666

Lipalja Vas - S.Leopoldo		310	15		6	331
Pontabelj - Pontebba		12	744		48	804
avstrijska občina PONTABELJ		322	759		54	1.135
italijanska občina PONTEBBA						2.539

AVSTROGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		971	4.042	24	173	5.210
NABORJET - MALBORGHETTO		867	761	22	16	1.666
PONTABELJ - PONTEBBA		322	759		54	1.135
CELA KANALSKA DOLINA		2.160	5.562	46	243	8.011

Opombe - število všteti vojakov:

1	-	1
2	-	13
3	-	46
4	-	282
5	-	3
sk.ob.Trbiž	-	348
6	-	30

KANALSKA DOLINA

Tab: 6.
 Popis leta: 1910
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Avstroogrski uradni popis

absolutne vrednosti

I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete		2	43			45
Zagrad - Segrado		7	55			62
Koprivnik - Ortigara		1	63			64
Bela peč - Fusine V.		131	614		31	776
Žabnice - Camporosso		492	345		7	844
Rabelj - Cave del Predil		27 ¹	1.032 ²	35 ³	55	1.209
Fličiči - Plezzut			152		9	161
Kokova - Coccau			403		5	408
Rute - Rutte			454		1	455
Trbiž - Tarvisio		6 ⁴	1.489 ⁵	163 ⁶	23	1.681
Občina TRBIŽ		726	4.650	198	131	5.705

Ovčja Vas - Valbruna		179	90		2	271
Ukve - Ugovizza		412	157		4	573
Naborjet - Malborghetto		27	477	25	10	539
Kuk - Cucco			38			38
S.Katarina - S.Caterina			59		10	69
Lužnice - B.di Lusnizze		13	121		1	135
Občina NABORJET - OVCJA VAS		631	942	25	27	1.625

Lipalja Vas - S.Leopoldo		308	48		11	367
Pontabelj - Pontebba		17	807	10 ⁷	83	917
avstrijska občina PONTABELJ		325	855	10	94	1.284
italijanska občina PONTEBBA						2.603

AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		726	4.650	198	131	5.705
NABORJET - MALBORGHETTO		631	942	25	27	1.625
PONTABELJ - PONTEBBA		325	855	10	94	1.284
CELA KANALSKA DOLINA		1.682	6.447	233	252	8.614

Opombe - število všteti vojakov:

- 1 - 35
- 2 - 28
- 3 - 32
- 4 - 1
- 5 - 216
- 6 - 161
- sk.ob.Trbiž - 473
- 7 - 10

KANALSKA DOLINA

Tab: 7
 Popis leta: 1910
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Slovensko zasebno štetje

absolutne vrednosti

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Segrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.						
Zabnice - Camporosso		801	36			837
Rabelj - Cave del Predil						
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau						
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio		1.190	2.383			3.573
Občina TRBIŽ		1.991	2.419			4.410
Ovčja Vas - Valbruna						
Ukve - Ugovizza		821	17			838
Naborjet - Malborghetto		96	319			415
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Lužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS		917	336			1.253
Lipalja Vas - S.Leopoldo		351	5			356
Pontabelj - Pontebba		120	704			824
avstrijska občina PONTABELJ		471	709			1.180
italijanska občina PONTEBBA ¹						
AVSTROOGRSKA KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		1.991	2.419			4.410
NABORJET - MALBORGHETTO		917	336			1.253
PONTABELJ - PONTEBBA		471	709			1.180
CELA KANALSKA DOLINA		3.379	3.464			6.843

Opombe:

¹ - ni podatkov, v kolikor ta občina tedaj ni spadala h Koroški

KANALSKA DOLINA

Tab: 8
 Popis leta: 1921
 Prebivalstvo: prisotno
 Vir: Italijanski uradni popis

absolutne vrednosti

I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.	44	27	426		369	866
Žabnice - Camporosso	44	205	525		129	903
Rabelj - Cave del Predil						
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau						
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio	654	251	2.012		1.086	4.003
Občina TRBIŽ	742	483	2.963		1.584	5.772

Ovčja Vas - Valbruna						
Ukve - Ugovizza	33	548	179		11	771
Naborjet - Malborghetto	57	8	488		83	636
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Lužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS	90	556	667		94	1.407

Lipalja Vas - S.Leopoldo	60	61	203		19	343
Pontabelj - Pontebba	315	1	353		29	698
avstrijska občina PONTABELJ	375	62	556		48	1.041
italijanska občina PONTEBBA						2.760

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO	742	483	2.963		1.584	5.772
NABORJET - MALBORGHETTO	90	556	667		94	1.407
PONTABELJ - PONTEBBA	375	62	556		48	1.041
CELA KANALSKA DOLINA	1.207	1.101	4.186		1.726	8.220

KANALSKA DOLINA

Tab: 9

Člani mohorjeve družbe v dekaniji Trbiž (1861-1920)
(nista upoštevani naselji Vrata in Rateče, pristeta pa je bila Peč)

Leto podatka	OBČINA TRBIŽ					OBČINA NABORJET			OBČINA PONTABELJ			CELE OBČINE			SKUPAJ	
	Kokova	Trbiž	Bela Peč	Ra- belj	Šab- nice	Kuta	Ukrje	Ovčja Vas	Na- borjet	Lipa- lja V.	Ponta- belj	Pon- tebba	Trbiž z Kuto	Na- borjet		Pon- tebba
1861	1				4		23	5	2				5	30		35
1862	1				4		23	6	2				5	31		36
1863	1				4				2				5	2		7
1864																
1865	1	1			10		6	2	1	2			12	9	2	23
1866		1			12		3	2	1	2			13	6	2	21
1867		2			11		10	3		1			13	13	1	27
1868		1	1	2	9		12	3		2			13	15	2	30
1869																28
1870		1	3	1	10		15	4		2	1		15	19	3	37
1871	1	1	2	1	11		15	7	1	1			16	22	2	40
1872	1	1	8	1	12		19	7		5	1		23	26	6	55
1873		3	5		13		19	7		6			21	26	7	54
1874		3			12		17	8		1	1		15	25	7	47
1875	1	1	5		14		20	8		6	2		21	28	8	57
1876	1	1	5		18		22	9		11	2		25	31	13	69
1877	1	1	5		19		29	11		14	1		26	40	15	81
1878	2		5		19		30	12		15	3		27	42	18	87
1879	3	1	6		21		29	11		18	3		31	40	21	92
1880	2	1	5	1	23		4	11		16	3		32	15	19	66
1881	2	1	5	1	24	3	4	11		16	3		36	15	19	70
1882	1		3	2	24	3	10	11		12	4		33	21	16	70
1883			4	3	27	3	6	13		13	4		37	19	17	73
1884			4	3	27	3	10	13		11	4		36	23	15	76
1885			6	4	26	5	10	13		11	3		41	23	14	78
1886			6	6	25	6	14	14		14			43	36	14	93
1887			7	6	26	4	21	21		13			43	42	13	98
1888		1	8		31	7	28	26		10	1	1	47	54	12	113
1889	1	1	8	1	27	6	18	27		11		1	43	45	12	100
1890	1	1	6	2	28	8	23	30		12	1	2	45	53	15	113
1891	1	1	6	3	30	9	24	32		16	2	1	49	56	19	124
1892	3	3	7	4	37	8	14	36		16	5		59	50	21	130
1893	3	3	8	5	37	23	19	34		12	5		76	57	17	150
1894	2	2	8	6	39	36	13	39		13	6		91	52	19	162
1895	1	4	10	6	39	41	17	43		15	5		101	60	20	181
1896	1	3	14	6	39	50	18	44		15	6		113	62	21	196
1897	1	2	14	6	36	60	40	42		13	5		119	82	18	219
1898	1	2	15	8	35	77		46		13	4		138	46	17	201
1899	1	5	14	10	35	83	67	42		14	4		148	109	18	275
1900	2	3	14	10	36	50	44	44		13	4		115	44	17	176
1901		7	10	14	36	38	25	41	1	10	5		105	67	15	187
1902		8	8	14	38	48	24	27		4	4		116	51	13	180
1903		6	7	16	39	41	21	21		5	5	1	109	42	13	164
1904		7	10	14	40	42	16	18	1	4	4		113	35	5	153
1905		16	8	12	36	35	26	17		7	7	1	107	44	7	158
1906	6	9	8	6	17	39	22	15	1	4	5	1	85	37	10	132
1907		7	7	6	33	42	42	4		4	2	1	95	46	7	148
1908		7	9	6	26	51	42	2		6	6	1	93	44	7	144
1909		6	9		29	48	43		1	5	5	2	92	44	7	143
1910		5	10	19	29	43	45			6	6		106	45	6	157
1911		5	5	10	31	35	41			5	5		86	41	5	132
1912		5	5	12	37	37	52	15		6	6		96	67	6	169
1913		5	5	10	35	30	49	18		4	4		85	67	4	156
1914		5		12	36	26	35	12	3				79	47	3	129
1915		5		11	34	27	31	14		1			77	45	1	123
1916					8	1	35	39					44	39		83
1917		2		8	2	52	26	26					64	26		90
1918		3	8		22		44	4					41	44		85
1919				1									1	4		5
1920		1											1			1

KANALSKA DOLINA

Tab: 10
 Popis leta: 1921
 Prebivalstvo: Tujci po bivališču, spolu in državi
 Vir: Popis 1921, Vol.III, str.189, Tab.XXVI.

I M E N A S E L J A	DRŽAVLJANSTVO						Običajno bivajoči v občini
	AVSTR.	ČEŠKO.	JUGOS.	NEMŠKO	DRUGO	SKUPAJ	
slovensko - italijanščino							
Bela peč - Fusine V.	167	17	184		1	369	368
Zabnice - Camporosso	104		23		2	129	116
Trbiž - Tarvisio	924	53	82	25	2	1.086	1.066
Občina TRBIŽ - TARVISIO	1.195	70	289	25	5	1.584	1.550
Ukve - Ugovizza	6			1	4	11	10
Naborjet - Malborghetto	83					83	68
Občina NABORJET - MALBORGHETTO	89			1	4	94	78
Šipalja Vas - S.Leopoldo	18		1			19	13
Pontabelj - Pontebba	23		5	1		29	25
Občina PONTABELJ - PONTEBBA	41		6	1		48	38
CELA KANALSKA DOLINA	1.325	70	295	27	9	1.726	1.666

KANALSKA DOLINA

Tab: 11
 Popis leta: 1936
 Prebivalstvo: tujerodno prisotno
 Vir: Popis tujerodnega prisotnega prebivalstva.
 Družine in njih člani.

D R O Ž I N E														
Z DRUŽINSKIM POGLAVARJEM														
tujerodna ne tuj.														
družinski člani														
D R U Ž I N S K I Č L A N I														
Poprečna velikost družine														
vse samo														
oseb. tuj.														
OBČINA - CONURS	v celoti 23. 4. 1936	tujerodno st.	%	vsi tujerod. st.	nežani	nikče tujer.	vsi/del no tuj.	SKUPAJ	st.		vse oseb.	samo tuje.		
Narodnost: Slovenci														
TRBIŽ - TRAVRSKO	6.826	497	7,3	104	6,4		6	110	371		3,6	3,4		
BARJAY - HALBOURGSTO	1.569	658	41,9	150		5	1	156	631		2,7	4,2		
PORTARSLJ - PORTESBA	4.313													
- PALOZZA	3.813	1									3,7			
- SIOLIS	787													
Narodnost: Nemci														
TRBIŽ - TRAVRSKO	6.826	3.182	46,6	819	52,1	4	5	27	855	3.052	53,5	3,6	3,7	
BARJAY - HALBOURGSTO	1.569	477	30,4	125	32,0	4			129	451	30,5	3,7	3,6	
PORTARSLJ - PORTESBA	4.313	392	9,1	105	11,3	4		3	112	368	10,6	3,8	3,5	
- PALOZZA	3.813	1.035	27,1	242	25,3	10	16	9	277	955	27,1	3,7	3,9	
- SIOLIS	787	751	95,4	143	89,9	7	2	4	156	707	89,9	4,9	4,9	
Narodnost: Šlapaj														
TRBIŽ - TRAVRSKO	6.826	3.679	53,9	923	58,8	4	5	33	965	3.423	60,0	3,6	3,7	
BARJAY - HALBOURGSTO	1.569	1.135	72,3	275	70,3	9		1	285	1.082	74,1	3,7	3,9	
PORTARSLJ - PORTESBA	4.313	394	9,1	106	11,4	4		3	113	370	10,6	3,8	3,5	
- PALOZZA	3.813	1.036	27,2	242	25,3	10	16	9	277	955	27,1	3,7	3,9	
- SIOLIS	787	751	95,4	143	89,9	7	2	4	156	707	89,9	4,9	4,9	

KANALSKA DOLINA

Tab: 12
 Popis leta: 1950
 Prebivalstvo: s stalnim bivališčem
 Vir: Dekanat Trbiž

absolutne vrednosti

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.	614	40	200			854
Žabnice - Camporosso	357	518				875
Rabelj - Cave del Predil	1.270	500	30			1.800
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau	713	15	122			850
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio	1.650	90	260			2.000
Občina TRBIŽ	4.604	1.163	612			6.379

Ovčja Vas - Valbruna	187	70				257
Ukve - Ugovizza	180	420				600
Naborjet - Malborghetto	525		190			715
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Lužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS	892	490	190			1.572

Lipalja Vas - S.Leopoldo	173	107				280
Pontabelj - Pontebba	700		30			730
občina PONTABELJ	873	107	30			1.010

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANASNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO	4.604	1.163	612			6.379
NABORJET - MALBORGHETTO	892	490	190			1.572
PONTABELJ - PONTEBBA	873	107	30			1.010
CELA KANALSKA DOLINA	6.369	1.760	832			8.961

KANALSKA DOLINA

Tab: 13
 Popis leta: 1960
 Prebivalstvo:
 Vir: E. Bonetti

relativne vrednosti

I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	ITAL	SLOV ¹	NEMCI ²	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.	75,0	4,0	20,0			
Zabnice - Camporosso	55,0	8,0	37,0			
Rabelj - Cave del Predil	59,0	38,0	3,0			
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau	93,0	2,0	5,0			
Rute - Rutte	90,0	3,0	7,0			
Trbiž - Tarvisio	82,0	6,0	12,0			
Občina TRBIŽ	75,0	12,0	13,0 ³			

Ovčja Vas - Valbruna						
Ukve - Ugovizza						
Naborjet - Malborghetto						
Kuk - Cucco						
S.Katarina - S.Caterina						
Iužnice - B.di Lusnizze						
Občina NABORJET - OVČJA VAS						

Lipalja Vas - S.Leopoldo						
Pontabelj - Pontebba						
občina PONTABELJ						

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DNEVNIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO	75,0	12,0	13,0			
NABORJET - MALBORGHETTO						
PONTABELJ - PONTEBBA						
CELA KANALSKA DOLINA						

Opombe:

- ¹ - v originalu: "Slovani (večinoma Slovenci)"
- ² - v originalu: "avstrijskega izvora"
- ³ - avtorju so bili na voljo samo podatki za relativne vrednosti

Tab: 14
 Popis leta: 1972 (15.XII.)
 Prebivalstvo: s stalnim bivališčem
 Vir: S. VENOSI

KANALSKA DOLINA

IME NASELJA slovensko - italijansko	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.		60	40			684
Žabnice - Camporosso		350	10			783
Rabelj - Cave del Predil		400	20			1238
Fličci - Plezzut						49
Kokova - Coccau		5	30			310
Rute - Rutte						
Trbiž - Tarvisio		50	270			3396
Občina TRBIŽ		865	370			6460

Ovčja Vas - Valbruna		45				209
Ujve - Ugovizza		285	5			469
Naborjet - Malborghetto		3	85			325
Kük - Cucco						24
S.Katarina - S.Caterina						35
Lužnice - B.di Lusnizze						150
Občina NABORJET - OVČJA VAS		333	90			1212

Lipalja Vas - S.Leopoldo		70	25			202
Pontabelj - Pontebba			45			2811
občina PONTABELJ		70	70			3013

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO		865	370			6460
NABORJET - MALBORGHETTO		333	90			1212
PONTABELJ - PONTEBBA		70	70			3013
CELA KANALSKA DOLINA		1268	530			10685

■ Skupno prebivalstvo je povzeto po popisu prebivalstva 21.X.1971. (Dodat P.Stranj)

Tab: 15

KANALSKA DOLINA
absolutne vrednosti

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
	ITAL	SLOV	NEMCI	DRUGI	TUJCI	SKUPAJ
T. Veiter (Die sudostdeutsche Volksgrenze 1933) za leto 1921						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA						
CELA KANALSKA DOLINA	900	1.650	5.000			7.550
Tajni italijanski popis "tujerodcev" 23.4.1936						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA	3.147 ³ 434 ³ 3.921 ³	497 558	3.182 477 392			6.826 1.569 4.313
CELA KANALSKA DOLINA	7.502 ³	1.155	4.051			12.708
Ocena pripisana dr. Dolharju - 7.5.1945						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA	3.973	1.516	764			6.253
CELA KANALSKA DOLINA	-					
T. Veiter "za čas okoli 1960"						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA	5.540 ³ 641 ³ 2.916 ³	900 585 410	405 210 235			6.845 ⁴ 1.436 ⁴ 3.561 ⁴
CELA KANALSKA DOLINA	9.097 ³	1.895	850			11.842 ⁴
Becker 1971						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA						
CELA KANALSKA DOLINA	7.031	1.663	2.495			11.189
Valussi 1974						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA		865 333 70				6.468 ⁵ 1.212 ⁵ 3.013 ⁵
CELA KANALSKA DOLINA		1.268				10.693 ⁵
"Alpina", Belinzona 1971						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA	1.861 238 894	1.739 119 ¹ '30 ²	1.481 357 60	1.352 [^] 476 [*] 1.995 [*]		6.439 1.190 2.979
CELA KANALSKA DOLINA	2.999	1.888	1.898	3.823 [*]		10.608
ISTAT 1983						
TRBIŽ - TARVISIO NABORJET - MALBORGHETTO PONTABELJ - PONTEBBA		606 560				6.060 1.050 2.449 ⁶
CELA KANALSKA DOLINA		1.166				9.559 ⁶

Opomba:

- 1- Te vrednosti označujejo Parlane
- 1- Občina Naborjet označija Olye kot edino naselje, kjer se govori slovenski jezik
- 1- Občina Pontabelj označija Lalpaja Vas kot edino naselje, kjer se govori slovenski jezik
- 1- Vrednosti izračunal avtor
- 1- Vrednosti iz popisa prebivalstva 1961 je ustavil avtor
- 1- Vrednosti so iz popisa prebivalstva 1971
- 1- Vrednosti ustavil avtor

KANALSKA DOLINA

Tab: 16
 Popis leta: 1981/82
 Prebivalstvo:
 Vir: Steinicke

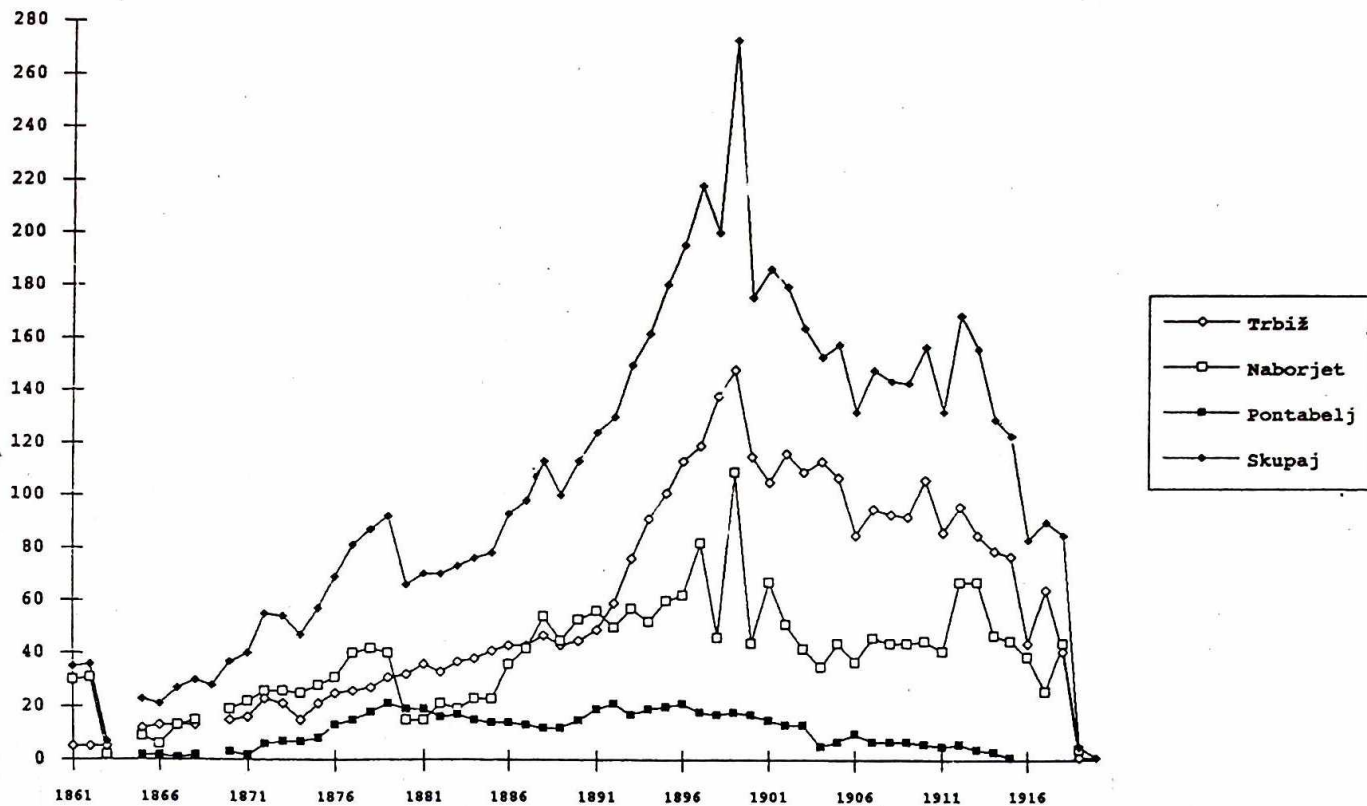
I M E N A S E L J A slovensko - italijansko	SLOV	NEMCI	autoht. prebiv.	SKUPAJ	% autoht. prebiv.	% SLOV na aut. prebiv.
Ahlete - Aclete						
Zagrad - Sagrado						
Koprivnik - Ortigara						
Bela peč - Fusine V.	28	157	185	683	27,1	15,1
Žabnice - Camproosso	396	132	528	783	67,4	75,0
Rabelj - Cave del Predil	3	6	9	1.246	0,7	33,3
Fličiči - Plezzut						
Kokova - Coccau		32	32	310	10,3	
Rute - Rutte		56	56	99	56,6	
Trbiž - Tarvisio	31	173	204	3.346	6,1	15,2
Občina TRBIŽ	458	556	1.014	6.467	15,7	45,2

Ovčja Vas - Valbruna	72	31	103	209	49,3	69,9
Ukve - Ugovizza	308	54	362	469	77,2	85,1
Naborjet - Malborghetto	7	59	66	349	18,9	10,6
Kuk - Cucco				0		
S.Katarina - S.Caterina	1	14	15	35	42,9	6,7
Lužnice - B.di Lusnizze	4	22	26	155	16,8	15,4
Občina NABORJET - OVČJA VAS	392	180	572	1.217	47,0	68,5

Lipalja Vas - S.Leopoldo	45	7	52	202	25,7	86,5
Pontabelj - Pontebba		12	12	1.000	1,2	
občina PONTABELJ	45	19	64	1.202	5,3	70,3

KANALSKA DOLINA - PREGLED PO DANAŠNJIH OBČINAH						
TRBIŽ - TARVISIO	458	556	1.014	6.467	15,7	45,2
NABORJET - MALBORGHETTO	392	180	572	1.217	47,0	68,5
PONTABELJ - PONTEBBA	45	19	64	1.202	5,3	70,3
CELA KANALSKA DOLINA	895	755	1.650	8.886	18,6	54,2

Graf 1: Razvoj članstva Mohorjeve družbe v Kanalski dolini

KANALSKA DOLINA

Tab: 17

Celotni pregled podatkov za območje

Leto	Celotno prebiv.	ABSOLUTNE VREDNOSTI				RELATIVNE VREDNOSTI				*	VIR
		SLOV	ITAL	NEHCI	FURL	SLOV	ITAL	NEHCI	FURL		
1846	6.139	2.558		3.581		41,7		58,3		1	Czoernig
1846	6.139	2.958		3.181		48,2		51,8		1	Grafenauer
1880	7.996	2.482		4.842		31,0		60,6		2	Popis
1890	7.598	2.487		4.852		32,7		63,9		2	Popis
1900	8.011	2.160		5.562		27,0		69,4		2	Popis
1910	8.614	1.682		6.447		19,5		74,8		2	Popis
1910	6.843	3.379		3.464		49,4		50,6		1	Sl.zaseb.st.
1921	8.220	1.101	1.207	4.186		13,4	14,7	50,9		2	Popis
1921	7.550	1.650	900	5.000		21,9	11,9	66,2		1	Weiter 1933
1936	12.708	1.155	7.502	4.051		9,1	59,0	31,9		2	Tajni it.pop
1950	8.961	1.760	6.369	832		19,6	71,1	9,3			Dekanat Trbiž
1960	11.842	1.895	9.097	850		16,0	76,8	7,2			Weiter 1961
1971	11.189	1.663	7.031	2.495		14,9	62,8	22,3			Becker 1971
1971	10.693	1.268				11,9					Valussi 1974
1971	10.693	1.268	8.895	530		11,9	83,2	4,9			Venosi 1972
1972	10.608	1.888	2.999	1.898	3.823	17,8	28,3	17,9	36,0		Alpina 1975
1983	9.559	1.166				12,2					Istat 1983
1983	8.886	895	7.236	755		10,1	81,4	8,5			Steinicke

* - Pripombe o upoštevanem teritoriju:
 1 - brez Bele Peči in italijanske Pontebbe
 2 - brez italijanske Pontebbe

Summary

VAL CANALE

Critical analysis of estimates of population ethnic structure

Val Canale, as a region along the political three-state border, has experienced and is still experiencing great attention regarding its ethnic structure. The author states, describes and critically analyzes approximately 20 official or non-official censuses and estimates made between 1846 and 1983. Besides classical statistical materials, there is a number of additional sources providing for the verification of different estimates.

In the first part, the historic picture of dynamics characterizing the stringing up of individual ethnic strata in the discussed region is given. Further on, an attempt is made to ascertain and do away with certain incorrect evaluations appearing in the cited sources, and establish the deeper significance of different estimates for the same territory and the same period. The main turning points in the development of the valley's ethnic structure were the end of WWI and the options of 1939. Especially the latter event irreversibly shifted ethnic relations between the three principal groups. The formerly dominant German group now occupies the last position, while the Slovene preserved its former consistency, although slightly curtailed, in the after-war period as well. The Slovene consistency is denied by the Windisch theories, presented without any substantial theoretic or other basis.